

FORRETNING PÅ FORBUDT LAND

DanWatch

Februar 2015

Copyright © 2015 DanWatch

Alle rettigheder forbeholdt

Forfattere og researchere: Kristoffer Marslev,
Nikolaj Houmann, Kia Kyhl og Frederik Johannisson
Layout: Kaspar Sivertsen
Forside billede: Sarahtz, Flickr CC
Ansvarshavende redaktør: Louise Voller

Denne rapport er baseret på en uafhængig DanWatch undersøgelse finansieret af Folkekirkens Nødhjælp. Undersøgelsen er udført i overensstemmelse med DanWatchs etiske principper og internationale presseetiske retningslinjer. DanWatch er ansvarlig for rapportens indhold.

DanWatch er et uafhængigt medie- og researchcenter, der undersøger virksomheders påvirkning af mennesker og miljø globalt. DanWatch tilskriver sig nationale og internationale regler og principper for god presseskik og -etik, herunder Medieansvarsloven (Danmark) og International Federation of Journalists' Declaration of Principles on the Conduct of Journalists (internationalt).

Se vores hjemmeside for mere information: www.danwatch.dk

Indholdsfortegnelse

1 Indledning	4
2 Metode	5
2a. Danske virksomheder i bosættelser	5
2b. Dansk handel med bosættervarer	5
2c. Danske investeringer i bosættelser	5
2d. Danske rejseselskabers markedsføring af besatte områder	6
3 Resumé	7
4 Israels ulovlige besættelse af Gaza og Vestbredden	8
5 FN's retningslinjer for forretninger på besat land	9
6 Den danske stats ansvar for virksomheders etik	9
7 Danske virksomheder i bosættelser	10
7a. ISS	10
7b. G4S	10
8 Dansk handel med bosættervarer	11
8a. AHAVA	11
8b. Sodavandsmaskiner fra Sodastream	12
8c. Mineralvand fra Eden Springs	12
8d. Frugt og grønt fra besatte områder	12
9 Danske investeringer i bosættelser	16
9a. Virksomheder med aktiviteter i ulovligt besatte områder	16
9b. Danske pensionskassers investeringer på besat land	19
9c. Københavns Kommunes investeringer på besat land	21
9d. Investeringsforeningers investeringer på besat land	22
10 Danske rejseselskabers markedsføring af besatte områder	24
10a. Ethiske dilemmaer ved rejser på besat område	24
10b. Selskabernes markedsføring af bosættelser og de besatte områder	25
10c. Rejsebranchens og FN's etiske retningslinjer	34
10d. På kant med dansk markedsføringslov	35
10e. Selskabernes egne etiske retningslinjer	36
11 Bilag	38
Bilag A: Politik for etiske investeringer for pensionskasser	38
Bilag B: Politik for etiske investeringer for Københavns Kommune	43
Bilag C: Politik for etiske investeringer for investeringsforeninger	44
Bilag D: Supermarkeders svar i fuld længde	49
Bilag E: Rejseselskabernes svar i fuld længde	51

1 Indledning

De israelske bosættelser og Israels besættelse af både Vestbredden, Gaza, Østjerusalem og Golan er ifølge FN's Generalforsamling og FN's Sikkerhedsråd i strid med international lov, og bosættelserne er desuden kendt af menneskerettighedsorganisationer som knudepunkter for menneskerettighedskrænkelser.

Virksomheder, der har aktiviteter i bosættelserne, bidrager indirekte til opretholdelsen af bosættelserne, og de er i farezonen for at medvirke til krænkelser af menneskerettighederne. Og forbrugerne, der køber virksomhedernes varer er sjældent klar over, at de uvidende bidrager til opretholdelsen af israelske bosættelser og risiko for krænkelser af menneskerettighederne.

EU's og danske udenrigsministre har de seneste år skærpet retorikken i forhold til de israelske bosættelser og særligt overfor handelsforbindelser til bosættelserne¹ af den årsag, at virksomhederne bidrager økonomisk eller politisk til at understøtte bosættelser gennem handel og investeringer.

Denne rapport dokumenterer, hvordan danske virksomheders aktiviteter bidrager indirekte til bosættelsernes drift, og at danske banker og pensionskasser investerer i virksomheder som bidrager til bosættelsernes drift og vækst. Og hvordan danske rejse-selskaber sender turister til besatte turistmål og bosættelser, uden at deres kunder er klar over, at deres rejsemål er besat land.

DanWatch dokumenterede første gang i 2012 i rapporten, 'Forretning på Forbudt Land', og igen i flere artikler i efteråret 2014, at danske banker, pensionskasser, investeringsforeninger og kommuner investerer hundredvis af millioner i israelske bosættelser, og at danske butikker fører varer, der er produceret i bosættelserne. Det har medført, at flere banker, pensionskasser og kommuner har valgt at ekskludere virksomheder, der har aktiviteter på den besatte Vestbred, ligesom nogle butikker har valgt at stoppe med at føre varer, der er produceret i bosættelser.

Denne rapport samler alle delpublikationer under 'Forretning på Forbudt Land', der er udgivet i løbet af efteråret 2014.

2 Metode

DanWatch har undersøgt: a) danske virksomheder med aktiviteter i bosættelser, b) dansk handel med bosættervarer, c) danske investeringer i bosættelser, og d) danske rejseselskabers markedsføring af besatte områder.

Undersøgelsen er udført i perioden september 2014 til januar 2015. DanWatch garanterer oplysningernes rigtighed på tidspunktet for researchens afslutning, og rapporten tager således ikke højde for, om oplysninger har ændret sig siden.

DanWatch har benyttet sig af tilgængelig litteratur og rapporter fra FN, Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS), Amnesty International, den israelske organisation Who Profits og Human Rights Watch. DanWatch har undersøgt varer og mærkninger i butikker og har gennem lokale kontakter på Vestbredden undersøgt dansk erhvervslivs forbindelse til det besatte område.

2a. Danske virksomheder i bosættelser

DanWatch har gennem desk research og virksomhedsinterviews undersøgt og fulgt op på tidligere dokumentation af danske virksomheder med aktiviteter i bosættelser.

2b. Dansk handel med bosættervarer

AHAVA

DanWatch har i denne undersøgelse ønsket at afdække dansk handel med skønhedsproduktet AHAVA, der bliver produceret i en bosættelse. Da eneimportøren af AHAVA, Trademade Cosmetics, ikke har ønsket at oplyse deres danske aftagere, har DanWatch foretaget en kvalificeret stikprøve af de største fysiske forhandlere af kosmetik og hudpleje. Derudover har DanWatch foretaget en rundspørge om, hvorvidt disse forhandlere af AHAVA har en politik for levering og salg af produkter fra israelske bosættelser.

Frugt og grønt fra besatte områder

DanWatch har udvalgt de største to store israelske eksportører af frugt og grønt, herunder også dadler, og undersøgt deres involvering i produktion og/eller pakning af produkter i bosættelser på besatte palæstinensiske territorier. Undersøgelserne er baseret på desk research og stikprøver i supermarkeder. Frugt og grønt fra israelske eksportører forhandles også af grossister, hvor produkterne ender i restauranter, kantiner og cafeer, men DanWatch har valgt at fokusere på supermarkeder, da det er her forbrugeren i størst omfang har krav på gennemsigtighed ift. varernes oprindelse.

2c. Danske investeringer i bosættelser

DanWatch har udarbejdet en oversigt over 43 børsnoterede virksomheder med aktiviteter i israelske bosættelser, checkpoints eller separationsmuren. Virksomhederne blev udvalgt på baggrund af deres betydelige økonomiske aktiviteter i hhv. bosættelser, checkpoints og separationsmuren.

DanWatch har indsamlet porteføljer tilhørende Københavns Kommune, de 10 største danske pensionskasser og de otte største danske investeringsforeninger og har screenet disse for investeringer i de pågældende virksomheder.

Investorerne er blevet adspurgt om deres etiske investeringspolitik på området med specifikt fokus på investeringer i virksomheder med aktiviteter på besat territorium. Opgørelserne af de investerede beløb er ikke eksakte, da datoerne for porteføljernes opgørelse ikke er den samme for alle investorerne. Desuden opgør investorerne deres porteføljer forskelligt, hvilket betyder, at screeningen ikke nødvendigvis er udtømmende og at nogle investorer derfor kan eje større beholdninger af de pågældende aktier, end hvad der er fundet i denne rapport.

2d. Danske rejseselskabers markedsføring af besatte områder

Udvælgelse

Ud af de 14 største danske rejsearrangører som optræder blandt Danmarks 1000 største virksomheder, har DanWatch fundet tre selskaber, som arrangerer rejser til Israel og de af Israels besatte territorier. Den israelske ambassade i Danmark anbefaler seks selskaber, der arrangerer rejser til Israel (hvoraf to også optræder blandt de 1000 største danske virksomheder), og ved at kombinere de to lister er DanWatch kommet frem til syv selskaber, der undersøges for markedsføring af deres rejser til Israel og de besatte områder. Det drejer sig om: Albatros Travel A/S, Bravo Tours, Kilroy Travels, Risskov Travel Partner, Strobel Travel ApS, Tikva Travel og Unitas Rejser A/S.

Fremgangsmåde

Kataloger og brochurer for rejser til Israel og de besatte områder er blevet indhentet fra de syv selskaber, og sammen med selskabernes hjemmesider udgør det rapportens data-materiale til undersøgelsen. Hvad angår webkilder og rejser tilgængelige på selskabernes hjemmesider tager rapporten udgangspunkt i, hvad der var tilgængeligt per 28.11.2014.

Rejsekatalogerne er undersøgt for vildledende markedsføring af rejser, hvor områder, der ifølge FN og det internationale samfund er ulovligt besat af Israel, bliver fremstillet som værende en del af Israel. Rejsekatalogerne er således undersøgt for, om rejseselskaberne gør kunden opmærksom på, at rejsen også vil gå til områder, som FN ikke anerkender som Israel, samt om de besatte områder fejlagtigt fremstilles som Israelske. Desuden er det undersøgt, om turrejserne går direkte til de ulovlige bosættelser, samt om dette foregår uden potentielle købere af rejser informeres. Rapportens fund er blevet forelagt rejseselskaberne sammen med opfølgende spørgsmål forud for publicering, spørgsmålene samt selskabernes svar kan findes uredigeret i bilag E. Materialet er forelagt en uafhængig markedsføringsseksperter.

Dokumentation

DanWatch har undersøgt rejseselskabers brug af billedmateriale, geografiske angivelser samt beskrivelser af destinationer for at vurdere, hvorvidt selskaberne arrangerer ture til bosættelser, og hvorvidt de markedsfører destinationerne fejlagtigt. Kilder angives i fodnoter.

Det bør bemærkes, at dette ikke kan betragtes som en tilbundsgående undersøgelse af danske rejsearrangørers rejsemål i ulovlige bosættelser på Vestbredden og i Golanhøjderne, da rejseplanerne ikke er udførligt beskrevet i datamaterialet, og det således ikke er muligt præcis at se, hvor alle overnatninger og dagsbesøg finder sted. Eksempelvis har ingen af de undersøgte selskaber ønsket at oplyse, hvorvidt de benytter sig af resorts ved Det Døde Hav på den besatte Vestbred, hvilket kunne have givet yderligere indblik i anvendelsen af ulovlige bosættelser på turistrejser. Til sidst undersøger rapporten blot et udsnit af danske rejseselskaber, som udbyder rejser til Israel.

3 Resumé

- Ifølge FN's Generalforsamling og FN's Sikkerhedsråd er de israelske bosættelser samt besættelsen af både Vestbredden, Gaza, Østjerusalem og Golan i strid med international lov.
- I September 2014 udtalte handels- og udviklingsminister Mogens Jensen (S) således: "Regeringen har ved flere lejligheder mindet offentligt om, at den fraråder danske borgere og virksomheder at indgå i engagementer, der kan gavne israelske bosættelser. Det vil jeg passende minde om igen".
- Sikkerhedsselskabet G4S og rengøringselskabet ISS har begge nedtrappet deres aktiviteter i bosættelser, men har fortsat aktiviteter som der ikke er planer for at afslutte.
- Skønhedsproduktet AHAVA, der produceres i en bosættelse, blev forhandlet i en række store forhandlere i Danmark ved researchens begyndelse, men samtlige har taget produktet af hylderne efter DanWatch's dækning.
- Sodavandsmaskinen Sodastream som produceres i en bosættelse og forhandles af en række butikker i Danmark, har annonceret at produktionen rykkes fra en bosættelse til Israel i løbet af 2015.
- En række supermarkeder handler med frugt fra eksportøren Mehadrin, der har produktion både i Israel og i bosættelser. Supermarkeds kæden Coop oplyser, at israelske eksportører vil underskrive en skriftlig aftale om, at forhandlerne kun modtager produkter fra eksportørens produktion som ligger i Israel.
- De 10 største danske pensionskasser har i alt over 1 milliard kroner investeret i virksomheder, som bidrager til konstruktion eller drift af checkpoints, muren eller bosættelser på Vestbredden.
- Københavns Kommunes har i alt 2,21 millioner kroner investeret i syv virksomheder som bidrager til konstruktion eller drift af checkpoints, muren eller bosættelser på Vestbredden.
- De otte største danske investeringsforeningers investeringer har ca. 690 millioner kr. investeret i virksomheder, som bidrager til konstruktion eller drift af checkpoints, muren eller bosættelser på Vestbredden.
- Danske rejseselskaber, der udbyder rejser til Israel arrangerer ture til bosættelser i Golanhøjderne og Vestbredden, samt andre besatte destinationer, og markedsfører ofte disse som israelske destinationer.

4 Israels ulovlige besættelse af Gaza og Vestbredden

En besættelsesmagt må ikke overføre egne civile borgere til besat territorium, og bl.a. af den grund er de israelske bosættelser på Vestbredden, i Østjerusalem og i Golan ulovlige ved international lov.² Ifølge FN's Generalforsamling³ og FN's Sikkerhedsråd⁴ er Vestbredden, Gaza, Østjerusalem og Golan besat af Israel.

Israel har ratificeret Geneve Konventionen, hvilket betyder, at landet tilslutter sig konventionens gældende principper. Både FN's Generalforsamling⁵ og FN's Sikkerhedsråd⁶ har vedtaget resolutioner, hvori de beskriver, hvorfor besættelsen af både Vestbredden, Gaza, Østjerusalem og Golan strider mod international lov.

Israel besatte Østjerusalem i 1967, og i 1980 erklærede landet hele Jerusalem for sin hovedstad.⁷ FN's sikkerhedsråd har erklæret Israels forsøg på annektering af hele Jerusalem for et brud på international lov,⁸ det internationale samfund anerkender ikke Jerusalem som Israels hovedstad, og samtlige udenlandske ambassader er således placeret i enten Tel Aviv eller andre israelske byer.⁹

Den israelsk-byggede mur på Vestbredden blev påbegyndt i 2003 for, ifølge Israel, at forhindre terrorangreb.¹⁰ I 2004 afsagde den internationale domstol i Haag dom om, at muren krænker en række internationale konventioner og menneskerettigheder, og krævede murens ophør. Mange checkpoints er en integreret del af muren og er dermed også dækket af domstolens afgørelse.¹¹

EU's og danske udenrigsministre har de seneste år skærpet retorikken i henhold til de israelske bosættelser og særligt overfor handelsforbindelser til bosættelserne¹² af den årsag, at virksomhederne bidrager økonomisk eller politisk til at understøtte bosættelser gennem handel og investeringer.

Senest den 26. September 2014 udtalte udviklingsminister Mogens Jensen, (S) således: "Regeringen har ved flere lejligheder mindet offentligt om, at den fraråder danske borgere og virksomheder at indgå i engagementer, der kan gavne israelske bosættelser. Det vil jeg passende minde om igen".

5 FN's retningslinjer for forretninger på besat land

I juni 2014 kom FN's Menneskerettighedsråds arbejdsgruppe med en erklæring om FN's Guiding Principles on Business and Human Rights, der bl.a. specifikt omhandlede Israels besættelse af palæstinensiske territorier.¹³

Ifølge erklæringen skal enhver virksomhed med både direkte og indirekte forbindelse til aktiviteter på de besatte områder være bevidst om risikoen for meddelagtighed i menneskerettighedskrænkelser, såsom drab af civile, ulovlige eksproprieringer og nedrivning af palæstinenserers boliger samt indskrænkelse af palæstinenserers bevægelsesfrihed.

En virksomheds ansvar for at respektere menneskerettighederne vejer altid tungere end national lovgivning og regulativer¹⁴, hvilket konkret betyder, at selvom Israels nationale lovgivning tillader investeringer og aktiviteter i besatte territorier, kan en virksomheds aktiviteter i Gaza og Vestbredden besatte områder stadig være i strid med FN's retningslinjer.¹⁵

Virksomheder, der enten selv har aktiviteter i bosættelser eller investeringer i andre virksomheder med direkte aktiviteter i besatte områder skal bla. foretage omfattende risikovurderinger (due diligence, red.) for at sikre, at deres aktiviteter ikke medvirker til krænkelser af menneskerettighederne.¹⁶

Endelig skal virksomheder, når de foretager en sådan risikovurdering af forretningsforbindelser i ulovlige bosættelser, sikre, at de inddrager rådgivning fra internationale organisationer og uafhængige eksperter.

6 Den danske stats ansvar for virksomheders etik

Det er ikke kun virksomhederne, der ifølge internationale retningslinjer har et ansvar for, at deres internationale handel og investeringer respekterer menneskerettighederne. Ifølge OECD Guidelines for Multinational Enterprises skal regeringen sørge for den bedst mulige overholdelse af disse guidelines via politikker, forordninger og retningslinjer.¹⁷

Dette koncept bygger på FN's princip om, at stater skal beskytte, respektere og afhjælpe de internationalt anerkendte menneskerettigheder og herunder indgår virksomhedsrelaterede menneskerettighedskrænkelser.¹⁸ Ifølge FN's Guiding Principles on Business and Human Rights skal stater udnytte den nationale lovgivning og forpligte nationale virksomheder på at respektere menneskerettighederne.¹⁹

7 Danske virksomheder i bosættelser

7a. ISS

ISS er en dansk rengøringsgigant, men udover rengøring, udfører ISS blandt andet catering og sikkerhedstjenester i over 50 lande og er en af verdens største arbejdsgivere med 534,200 ansatte.²⁰ ISS yder rengøringservice og catering i bosættelserne Maale Adumim, Barkan og Katzrin på den besatte Vestbred og de besatte Golanhøjder ved at have:

- En cateringkontrakt i bosættelsen Maale Adumim på den besatte Vestbred
- To rengøringskontrakter i bosættelsen Katzrin i de besatte Golanhøjder²¹

I 2014 afsluttede ISS en anden cateringkontrakt i bosættelsen Maale Adumim og frasolgte et israelsk sikkerhedsselskab, der havde aktiviteter i bosættelser.²²

7b. G4S

G4S er en dansk-britisk sikkerhedsvirksomhed, der samtidig er verdens største sikkerhedsselskab som leverandør af sikkerhedsydelse, overvågning, fængselsdrift, deportations-operationer og privat militær på globalt plan.²³ DanWatch kunne i 2010 dokumentere, at G4S har en række kontrakter med den israelske besættelsesmagt:²⁴

- G4S leverer og servicerer sikkerhedsudstyr til israelske fængsler, der rummer palæstinske politiske fanger, blandt andet på den besatte Vestbred.
- G4S leverer og servicerer sikkerhedsudstyr i israelske politistationer, blandt andet på den besatte Vestbred.
- G4S leverer sikkerhedsydelse -og personel til israelske bank -og supermarkedskæder i ulovlige bosættelser på Vestbredden.
- G4S leverer og servicerer sikkerhedsudstyr til israelske checkpoints, som er en del af den folkeretsstridige mur på Vestbredden.²⁵
- G4S ejer sikkerhedsselskabet Aminut Moked Artzi/ Moked 99, der har virke i industrizonen Barkan i bosættelsen Ariel, bosættelserne Har Adar, Maale Adumim samt bosættelsesområder uden for Jerusalem.

G4S har af to omgange annonceret annullering af nogle af de omtalte kontrakter, i 2013 og 2014:

- I 2013 annoncerede G4S en afslutning af kontrakter, der involverer levering og service af sikkerhedsudstyr til checkpoints, et israelsk fængsel på Vestbredden og en israelsk politistation på Vestbredden, i en periode frem 2015.²⁶ G4S har ikke ønsket at bekræfte hvorvidt kontrakterne i dag er afsluttede.²⁷
- I 2014 annoncerede G4S en udfasning af kontrakter med det israelske fængselsvæsen i en periode frem til 2017.²⁸

Ifølge G4S er der ingen planer om at afslutte kontrakter med private kunder i bosættelser.²⁹

8 Dansk handel med bosættervarer

8a. AHAVA

AHAVA er en israelsk kosmetikvirksomhed, der laver hudplejeprodukter produceret af naturressourcer fra Det Døde Hav. AHAVA, også kaldet Dead Sea Laboratories Ltd, er placeret i bosættelsen Mitzpe Shalem på Vestbredden.³⁰

Ifølge tal fra 2012 er 44,5% af AHAVA ejet af de to bosættelser Mitzpe Shalem og Kalia.³¹ AHAVA har siden 2004 haft tilladelse fra det israelske militær til at udgrave mudder fra den besatte Vestbred.³² At udnytte ressourcer på besat jord er ifølge Haag konventionen en krænkelse af folkeretten.³³

I Danmark er kosmetik forhandleren Trademade Cosmetics i Nivå eneimportør af AHAVA.³⁴ De leverede indtil september 2014 AHAVA produkter til blandt andet Matas, Magasin, Sephora og Salling. Trademade Cosmetics bekræfter, at produktionen af AHAVA ligger i Mitzpe Shalem på den besatte Vestbred.³⁵

De danske forhandlere

Matas har tidligere udmeldt, at de ikke førte AHAVA produkter, men virksomheden bekræftede i et interview med DanWatch, at de ville få AHAVA produkter tilbage i butikkerne pr. oktober 2014.³⁶ Matas udtalte, at de ikke tager stilling til problematikken omkring bosættelser og fremlagde endvidere dokumentation fra AHAVA, der bekræftede, at AHAVA produkter bliver produceret i bosættelsen Mitzpe Shalem på den besatte Vestbred.³⁷

Magasin forhandlede indtil september 2014 AHAVA produkter.³⁸ Magasin oplyste til DanWatch, at de altid undersøger deres produkter grundigt, inden de bliver en del af deres sortiment, og at de er blevet oplyst om, at AHAVA's produktionssted Mitzpe Shalem ligger indenfor Israels grænser.³⁹ Det fremgår dog af FN's kort, at Mitzpe Shalem ligger på den besatte Vestbred.

AHAVA blev indtil september 2014 yderligere ført af både Salling og Sephora, men det har ikke været muligt at få svar på deres holdning til bosætterprodukter eller AHAVA specifikt. Salling bekræftede, at de førte AHAVA produkter, men ønskede ikke at kommentere yderligere.⁴⁰ Det var ikke muligt at få en kommentar fra Sephora, der har forhandlere i Illum og Fields.

Virksomhed	Politik	Fører AHAVA, pr. september 2014	Fører AHAVA, pr. oktober 2014 ⁴¹
Matas ⁴²	"Matas tager ikke politisk stilling til konflikten i Mellemøsten, hvilket betyder, at vi ikke vælger side i forhold til israelernes og palæstinerernes handlinger"	Ja	Nej
Magasin ⁴³	Har ikke oplyst	Ja	Nej

Salling ⁴⁴	Har ikke oplyst	Ja	Nej
Sephora ⁴⁵	Har ikke oplyst	Ja	Nej

Alle ovenstående nævnte forhandlere trak i september 2014 AHAVA produkter tilbage i forbindelse med DanWatch's afdækning af AHAVA som bosættervirksomhed.

8b. Sodavandsmaskiner fra Sodastream

Sodastream er en sodavandsmaskine, der produceres af den israelske virksomhed SodaStream International Ltd.⁴⁶ Sodastreams fabrikker ligger i Israel og i en israelsk bosættelse på den besatte Vestbred.⁴⁷ Virksomhedens primære produktionsfacilitet ligger i bosættelsen Mishor Adumim, mens mindre komponenter samt smagsvarianter produceres i faciliteter i Israel.⁴⁸

Ifølge Sodastreams nyeste årsrapport fra 2013 overvejer virksomheden at flytte produktionen ud af bosættelsen pga. politisk pres fra EU.⁴⁹ Sodastreams produkter forhandles i Danmark af blandt andre Elgiganten, Punkt1, Kop og Kande, Føtex, Bilka og Imerco.⁵⁰ Sodastream annoncerede i oktober 2014, at fabrikken i Mishor Adumim lukkes i 2015 og produktionen forflyttes til Israel.⁵¹ Sodastream afviser, at årsagen til forflyttelsen er eksternt pres på baggrund af kritik af beliggenheden i en ulovlig bosættelse. Det fremgår dog af virksomhedens årsrapporter, at produktion i en bosættelse er en potentiel risiko for virksomheden og investorer.⁵² Det har ikke været muligt at få en kommentar fra Sodastream om den præcise tidsramme for lukningen af fabrikken i Mishor Adumim.

8c. Mineralvand fra Eden Springs

Eden Springs Denmark er leverandør inden for drikkevand- og kaffeløsninger. Eden Springs Denmark ejes, ligesom andre europæiske datterselskaber, af den israelske virksomhed Mayanot Eden, der tilsammen er den største leverandør af kontorvand-løsninger i Europa. Mayanot udvinder igennem sit israelske brand, Mey Eden, vand fra grundvandsreservoirer i de besatte Golan Højder.⁵³ Den israelske virksomhed udvinder dermed naturressourcer fra besat område til det israelske marked, hvilket er en krænkelse af folkeretten⁵⁴.

I 2013 opkøbte en amerikansk kapitalfond hele virksomheden inklusiv de europæiske datterselskaber, men selskabsstrukturen består.⁵⁵

Det var ikke muligt at få en kommentar fra Eden Springs om deres vandudvinding i Golan eller om deres aktiviteter på det europæiske marked.

8d. Frugt og grønt fra besatte områder

Israel er en stor producent af frugt og grønt, der på grund af klimaet kan eksportere landbrugsprodukter året rundt. Israel eksporterede for over 6, 8 milliarder kr. frugt og grønt i 2012, ifølge seneste tal fra det israelske eksportråd, hvoraf størstedelen eksporteres til Europa.⁵⁶ Israel producerer primært tomater, peberfrugter, krydderurter, bananer, æbler, avocadoer, vindruer, citrusfrugter, granatæbler og dadler.⁵⁷ I de israelske bosættelser på den palæstinensiske Vestbred er landbrug udbredt, især i Jordandalen på grund

af klimaet, hvor dadler er den mest udbredte afgrøde.⁵⁸ I 1980 gik 21 bosættelser sammen i bosættelseskommunen Jordan Valley Regional Council og sammen producerer disse bosættelsers landbrug årligt for omkring 724 millioner kr. ifølge kommunens egne opgørelser, hvoraf store dele af produktionen eksporteres til bl.a. Europa.⁵⁹ Den israelske turistorganisation Jordan Valley Tourism skriver på deres hjemmeside, at den israelske produktion fra landbrug i Jordandalen ligger nærmere de 790 millioner kr.⁶⁰ Ifølge organisationen for palæstinensisk landbrug og civilsamfund bruges det tilgængelige vand i Jordandalen nærmest eksklusivt af bosættelser til landbrug. Human Rights Watch angiver, at bosætterlandbrug i Jordandalen udnytter det, der svarer til en fjerdedel af det fulde vandforbrug for de ca. 2,5 millioner palæstinensere på den besatte Vestbred.⁶¹

Google Maps. 21 bosættelser i Jordan Valley Regional Council indsat⁶²

Palæstinensisk arbejdskraft udnyttet i bosættelser

I bosættelsernes landbrug er det ofte palæstinensere, der i mangel af bedre jobmuligheder, udfører det manuelle arbejde, da landbrugene ligger i områder, hvor de nærliggende palæstinensiske samfund er marginaliserede og har høj arbejdsløshed.⁶³ Ifølge den israelske fagforening KavlaOved og den palæstinensiske autoritet på Vestbredden er omkring 9.500 til 10.000 palæstinensiske arbejdere ansat i landbrugsbosættelser i Jordandalen uden arbejdspapirer og i en alder ned til 12 år.⁶⁴ Ifølge KavlaOved og Oxfam, er de palæstinensiske arbejdere i bosættelser underbetalt, ansat under usikre vilkår, diskrimineres og beskyttes ikke tilstrækkeligt mod pesticider, skarpe torne og værktøjer.⁶⁵

DanWatch har undersøgt de to største israelske eksportører af frugt og grønt og dadler, der begge har både produktion og pakning af deres varer på besat palæstinensiske territorier, som nedenstående afsnit vil belyse. Videre følger en oversigt over, hvorvidt og i hvilket omfang varer fra disse eksportører forhandles i danske supermarkeder.

Mehadrin

Mehadrin er den største israelske eksportør af frugt og grønt, ifølge deres hjemmeside.⁶⁶ Mehadrin eksporterer under mærkerne Mehadrin, Jaffa og MTex.⁶⁷

Hvad er forbindelsen til bosættelser?

Mehadrin skriver om deres dadler, at de blandt andet er fra Jordandalen og Dødehavsområdet, der er en del af den besatte Vestbred.⁶⁸ Ifølge Mehadrins egen hjemmeside, har virksomheden tre plantager på Vestbredden samt en i Gaza.⁶⁹ Fotodokumentation antyder dog, at Mehadrins produktion på Vestbredden er mere omfattende.

DanWatch kunne i 2012 dokumentere Mehadrin kasser i landbrug i bosættelsen Tomer,⁷⁰ mens researchorganisationen Corporate Watch i 2013 tog billeder af Mehadrin emballage i bosættelsen Beqa'ot.⁷¹ I begge tilfælde var emballagen mærket med israelsks oprindelse. Researchorganisationen Who Profits tog i 2013 ligeledes billeder af emballage fra Mehadrin i bosættelserne Massua, Netiv HaGdud, Naaran såvel som i Tomer.⁷²

Hvad er forbindelsen til Danmark?

Ifølge Coop forhandler deres supermarkeder produkter fra Mehadrin.⁷³ Coop ejer supermarkederne Kvickly, SuperBrugsen, Dagli'Brugsen, Irma og Fakta. Derudover har DanWatch ved stikprøver fundet Mehadrin produkter i SuperBest supermarkeder.⁷⁴ I 2012 oplyste Dansk Supermarked til DanWatch, at Mehadrin var en af deres leverandører af frugt og grønt, men da DanWatch i efteråret 2014 igen spurgte, ønskede Dansk Supermarked ikke at oplyse deres nuværende leverandører.

Både Coop, Dagrofa og Dansk Supermarked oplyser, at israelske eksportører underskriver en skriftlig aftale om, at forhandlerne kun modtager produkter fra eksportørens produktion som ligger i Israel.

Hadiklaim

Hadiklaim er den største israelske eksportør af dadler, ifølge deres hjemmeside.⁷⁵ Hadiklaim eksporterer dadler under mærkerne Jordan River, Jordan River Bio-Top and King Solomon.⁷⁶

Hvad er forbindelsen til bosættelser?

Hadiklaim har ifølge deres egen hjemmeside blandt andet produktion i Jordandalen og Dødehavsområdet, der er en del af den besatte Vestbred.⁷⁷

DanWatch kunne i 2012 dokumentere Hadiklaim emballage landbrug i bosættelserne i Gilgal og Tomer.⁷⁸ I 2014 dokumenterede Researchorganisationen Who Profits med fotos Hadiklaim mærkater på dadelpakker, der angiver bosættelserne Gilgal og Yafit som oprindelse.⁷⁹ I 2012 dokumenterede organisationen brug af Hadiklaim emballage i bosættelserne Tomer og Naaran.⁸⁰

Hvad er forbindelsen til Danmark?

Danwatch fandt Hadiklaim dadler fra mærket Jordan River hos SuperBest. Dadlerne fra Hadiklaim var importeret via Unifood Import A/S.⁸¹ Dagrofa som ejer SuperBest oplyser, at deres importører bekræfter at deres varer ikke stammer fra bosættelser og at de på foranledning giver dokumentation.

Fejlmærkning

I 2010 vedtog den Europæiske Domstol i Luxembourg, at produkter der bliver produceret på de territorier, der kom under israelsk administration efter 1967, ikke må mærkes som produkter fra Israel.⁸² Men fejlmærkning af frugt fra bosættelser er fundet gentagne gange. DanWatch kunne i 2012 dokumentere fejlmærkning af landbrugsprodukter fra bosættelser: Billeder taget i bosættelser viste, hvordan emballage brugt i landbrug havde mærker med 'Made in Israel'.⁸³ På Grønttorvet og i Føtex kunne DanWatch ligeledes dokumentere, at frugt og grønt fra bosættelser var mærket med 'Made in Israel'.⁸⁴ Researchorganisationerne Who Profits og Corporate Watch fandt ligeledes fejlmærkning i 2013: Ifølge billedokumentation, mærkede Mehadrin produkter fra bosættelsen Beqa'ot som produkter fra Israel, såvel som Hadiklaim mærkede produkter i bosættelsen Tomer som Israelske produkter, selvom de blev produceret på besat territorium.⁸⁵

iv. Frugt og grønt forhandlere og importørers politikker⁸⁶

DanWatch har lavet en rundspørge blandt danske supermarkeds kæder og importører af israelsk frugt og grønt om deres politik vedrørende salg af bosættervarer. Fire ud af de ni ønskede ikke at svare. Tre af importørerne svarede, at de direkte har en politik om ikke at føre bosættervarer. Kun Coop ønskede at oplyse deres israelske leverandører.

Ingen af de adspurgte, som deltog i rundspørgen, ønsker at føre bosættervarer. DanWatch har dokumenteret at Coop, Dagrofa og Unifood Import handler med virksomhederne Mehadrin og Hadiklaim, som både har produktion i Israel og i bosættelser. De øvrige forhandlere ønskede ikke at oplyse deres israelske leverandører.

Både Dansk Supermarked, Coop, Dagrofa, Lidl og Systemfrugt oplyser, at israelske eksportører underskriver en skriftlig aftale, der skal garantere, at forhandlerne kun modtager produkter fra eksportørens produktion i Israel.

Importør	Israelske leverandører	Politik for bosættervarer?	Garanti fra leverandør?
Dansk Supermarked: Føtex, Bilka, Netto	Ønsker ikke at oplyse	Vil ikke føre bosættervarer	De underskriver en tillægsaftale til samhandelsaftalen.
Coop: Kvickly, SuperBrugsen, Dagli'Brugsen, Irma, Fakta	Cooperative, Mehadrin, Nordenstedt	Vil ikke føre bosættervarer	Leverandører bekræfter skriftlig, at varer ikke er produceret i de besatte områder.
Dagrofa: SuperBest, Spar, Kiwi	Ønsker ikke at oplyse, men stikprøver viste, at Hadiklaim og Mehadrin forhandles	Vil ikke føre bosættervarer	Leverandører bekræfter, at varer ikke er fra bosættelser og giver på foranledning dokumentation.
Rema 1000	Ønsker ikke at oplyse	Ønsker ikke at oplyse	Ønsker ikke at oplyse

Fortsættes...

Aldi	Ønsker ikke at oplyse	Ønsker ikke at oplyse	Ønsker ikke at oplyse
Lidl	Ønsker ikke at oplyse	Ingen politik	Får regelmæssigt oplysninger fra leverandører om dyrkningsområder.
Systemfrugt A/S: Leverer til Føtex	Ønsker ikke at oplyse	Ingen politik	Underskrevet vores leverandørsamhandelskontrakt.
Unifood Import A/S: Leverer til Magasin, Super-Best og mindre købmænd	Ønsker ikke at oplyse, men stikprøver viste, at Hadiklaim forhandles	Ønsker ikke at oplyse	Ønsker ikke at oplyse
Solhjulet	Ønsker ikke at oplyse	Ønsker ikke at oplyse	Ønsker ikke at oplyse

9 Danske investeringer i bosættelser

9a. Virksomheder med aktiviteter i ulovligt besatte områder

Alle virksomheder som via handel eller investeringer bidrager til opretholdelse af de ulovlige besættelsesstrukturer bevæger sig på kant med menneskerettighederne, internationale retningslinjer - og anbefalinger fra den danske regering.⁸⁷ DanWatch har udarbejdet en oversigt over 43 børsnoterede virksomheder med betydelige økonomiske aktiviteter i israelske bosættelser, checkpoints eller muren.

I 14 af de 43 internationale virksomheder er der investeringer fra de 10 største danske pensionskasser, de otte største danske investeringsfonde samt Danmarks største kommune, Københavns Kommune.

Nedenstående skema beskriver de 14 internationale virksomheders aktiviteter i de israelske bosættelser eller i forbindelse med konstruktion og opretholdelse af muren og checkpoints.

	<p>Bezeq leverer og driver teleinfrastruktur i bosættelser. Ifølge Bezeqs årsrapport fra 2013, ejer selskabet da 50 ejendomme i bosættelser.⁸⁸</p>
	<p>Caterpillar er en amerikansk producent af byggemaskiner. Caterpillar leverer gennem den amerikanske regering byggemaskiner til den israelske hær som bruger udstyret til at bygge og vedligeholde muren på Vestbredden og til at rive palæstinensiske huse ned.⁸⁹ Under krigen i 2010 dokumenterede Human Rights Watch, at den israelske hær rev husene ned med D9 bulldozere, imens palæstinensere stadig befandt sig i dem.⁹⁰</p>
	<p>CRH er en byggematerialeproducent der gennem et delt ejerskab af Mashav, er medejer Neshet⁹¹, en cementproducent hvis produkter er blevet identificeret ved konstruktionen af bosættelser, checkpoints og letbanen mellem Jerusalem og bosættelser.⁹²</p>
	<p>Cemex er en mexicansk cementvirksomhed, der ejer israelske Readymix Industries, der producerer byggematerialer. Readymix Industries har cementfabrikker og tre stenbrud i bosættelser.⁹³</p>
	<p>G4S har annonceret annullering af kontrakter med det israelske fængselsvæsen og checkpoints, men bibeholder sikkerhedskontrakter med private kunder i bosættelser, såsom supermarkeder og banker.⁹⁴</p>
	<p>Hapoalim Bank giver lån til byggeprojekter i bosættelser. Hapoalim er garant for statslån til virksomheder, der bygger letbanen i Jerusalem, der forbinder Jerusalem med bosættelser.⁹⁵ Banken driver ifølge dens hjemmeside også filialer i bosættelser og udbyder ifølge Israelsk organisation Who Profits fondsadministration og realkreditlån til bosættere.⁹⁶</p>
	<p>Heidelberg er en tysk cementproducent, der ejer det israelske selskab Hanson.⁹⁷ Hanson Israel ejer tre cementfabrikker i bosættelser og et stenbrud på Vestbredden, hvor naturressourcer udvindes til israelsk brug.⁹⁸</p>
	<p>Amerikanske HP er, gennem ejerskabet af EDS Israel, hovedleverandør til det biometriske adgangssystem i checkpoints på Vestbredden og i Gaza, baseret på blandt andet fingeraftryk og iris-scanninger.⁹⁹</p>

 <p>Ingersoll Rand</p>	<p>Ingersoll Rand er en amerikansk teknologi producent, der bidrager til det biometriske adgangssystem i checkpoints på Vestbredden og i Gaza, baseret på blandt andet fingeraftryk og iris-scanninger.¹⁰⁰</p>
 <p>leumi</p>	<p>Leumi bank giver lån til byggeprojekter i bosættelser. Banken har ifølge dens egen hjemmeside filialer i bosættelser.¹⁰¹ Banken finansierer letbanen, der forbinder Jerusalem og bosættelser.¹⁰² Banken udbyder ifølge israelske organisation Who Profits, realkreditlån til bosættere samt driver operative filialer i flere bosættelser.¹⁰³</p>
 <p>L3 communications</p>	<p>Leverer kropsscannere til Erez checkpoint mellem Gaza og Israel.¹⁰⁴</p>
 <p>UMTB MIZRAHI TEFAHOT BANK LTD</p>	<p>Mizrahi Tefahot Bank er ifølge hollandsk pensionskasse, PGGM, så involveret i finansieringen af bosættelser, at pensionskassen har opgivet dialog om afslutning af disse.¹⁰⁵ Banken driver ifølge dens egen hjemmeside flere filialer i bosættelser, og udbyder ifølge Israelsk organisation Who Profit, lån til byggeprojekter i bosættelser, lån og finansielle serviceydelser til de lokale myndigheder i bosættelser.¹⁰⁶</p>
	<p>Motorola er en amerikansk teknologiproducent, der leverer et special-fabrikeret overvågnings- og monitoreringssystem til bosættelser.¹⁰⁷</p>
 <p>VEOLIA ENVIRONNEMENT</p>	<p>Franske Veolia har deltaget i konstruktionen af, og opererer nu, en letbane, der går fra Jerusalem til israelske bosættelser på Vestbredden.¹⁰⁸ Veolia ejer og administrerer en affaldsplads på Vestbredden, der blandt andet servicerer bosættelser.¹⁰⁹ Ifølge Veolia, solgte virksomheden affaldspladsen i 2012, men ifølge israelsk organisation Who Profits, viser en aktindsigt fra 2013 Veolias fortsatte ejerskab.¹¹⁰</p>

9b. Danske pensionskassers investeringer på besat land

DanWatch har gennemgået investeringer fra de 10 største danske pensionskasser, målt på markedsandel. Over 1 milliard kroner investeres i alt i virksomheder, som bidrager til enten konstruktion eller drift af de ulovlige besættelsesstrukturer i de palæstinensiske territorier; checkpoints, muren eller bosættelser på Vestbredden.

PFA er den største investor med 295 millioner kroner investeret i bosættelser eller besættelsesstrukturer, og PensionDanmark og Industriens Pension følger som nummer to og tre med investeringer for hhv. 175 millioner kroner og 164 millioner kroner.

Lærernes Pension er nummer fire med investeringer for 137 millioner kroner, mens Sampension og PenSam ligger nummer fem og seks med hhv. 96 millioner og 74 millioner investeret i virksomheder, der har aktiviteter i israelske bosættelser, muren eller checkpoints. De resterende fire pensionskasser, Danica Pension, SEB Pension, Nordea Liv & Pension og AP Pension har investeringer fra 42-8 millioner kroner.

I tabellen fremgår det desuden, hvis de internationale virksomheder er blacklistet af de enkelte pensionskasser. Cemex og Bank Hapoalim er således blacklistet af både Danica Pension, Nordea Liv & Pension og PenSam. Industriens Pension og PenSam investerer begge i Cemex, mens Sampension investerer 1,47 millioner kroner i Bank Hapoalim.

Table B. De 10 største pensionskassers og -selskaber investeringer (beløb i mio. kr.)

Selskab	PFA Pension	Danica Pension	Nordea Liv & Pension	Pension Danmark	Sampension	AP Pension	Industriens Pension	PenSam	SEB Pension	Lærernes Pension	I ALT
Caterpillar		13,42	9,80		10,07		20,60	26,84	8,02	32,90	121,66
G4S	117,00	8,46	0,94	80,56	59,47	8,40	77,55	3,86	0,88	87,30	444,42
Heidelberg Cement	25,00	1,42	1,24		1,63		2,00	4,96	1,25		37,50
Ingersoll Rand		3,73	2,51		4,02			7,87	2,32	7,50	105,94
CRH	53,00	9,65		49,91	3,32		3,24	6,59	2,23		227,93
Veolia		0,79	1,09	42,33	1,48		1,34	1,59	0,85		49,47
Motorola		3,11	4,89		2,00			11,93	1,77	2,30	26,01
Bank Leumi		0,80			1,48						2,28
Cemex			Ekskl. ¹¹¹				26,41	6,05			32,46
Hewlett-Packard			8,62		10,47		33,37	5,13	8,68		66,27
Bank Hapoalim		Ekskl. ¹¹²			1,47			Ekskl. ¹¹³			1,47
Bezeq		0,36		2,27	0,79					7,20	10,62
Mizrahi Tefahot Bank		0,26							4,79		5,05
I ALT	295,00	42,00	29,10	175,07	96,18	8,40	164,51	74,83	30,79	137,20	1053,08

Pensionskassernes politik for etiske investeringer

Alle pensionskasser i rapporten har en etisk investeringspolitik, der dækker respekt for menneskerettigheder og er omfattet af FN's Guiding Principles on Business and Human Rights. DanWatch lavede en rundspørge om pensionskassernes etiske retningslinjer specifikt med henblik på investeringer på ulovligt besatte områder. Alle 10 pensionskasser vendte tilbage med svar og nedenstående er en sammenfatning af disse uddelt på de 3 spørgsmål DanWatch stillede. De fulde svar fra pensionskasserne findes i bilag A.

Hvad er pensionskassens etiske retningslinjer for investeringer i virksomheder i besatte områder?

De fleste af pensionskasserne har ikke nogen specifik politik vedrørende investeringer på besatte områder, men tillægger sig internationale konventioner og retningslinjer, såsom UN Global Compact, såvel som dansk udenrigspolitik og lovgivning. De fleste svarer at denne specifikke form for investering er dækket af deres overordnede etiske investeringspolitik og at eventuelle brud på denne vil medføre dialog med virksomheden, med ekskludering som mulig sidste udvej. Nordea Liv og Pension har som de eneste specifikke retningslinjer, hvori det indgår at de "driver kritisk dialog med selskaber, der bryder de internationale normer og regler for ansvarlige investeringer ved at være direkte involveret i forretninger og aktiviteter i de besatte områder". Herunder specificeres at dette gælder selskaber direkte involveret i bosættelserne, selskaber der udvinder ressourcer fra de besatte områder og selskaber som leverer produkter og services til bosættelsernes sikkerhedssystemer/-infrastruktur.

Hvad er pensionskassens etiske retningslinjer for investeringer i virksomheder, hvis produkter bliver anvendt til opretholdelsen af ulovligt besatte territorier, fx. bosættelser, checkpoints samt konstruktion af den israelske separationsmur?

Som ved spørgsmål 1 vedkender de fleste af pensionskasserne sig internationale retningslinjer og konventioner vedrørende etisk forretning og menneskerettigheder, men screener ikke specifikt for investeringer med aktiviteter på ulovligt besatte territorier. Lærernes Pension svarer at de ikke vil investere i virksomheder, hvor det er verificeret at den understøtter opretholdelsen af ulovligt besatte territorier. PFA Pension og Nordea Liv og Pension nævner som de eneste at virksomheders understøttelse af opretholdelsen af ulovligt besatte territorier, specifikt indgår i deres screeninger og vil føre til kritisk dialog med de gældende virksomheder.

Har I haft etiske overvejelser ved at investere i virksomheder, som har forbindelser til de besatte palæstinensiske områder, bosættelser, checkpoints, konstruktion af den israelske separationsmur mv.?

Flere af pensionskasserne tilkendegiver at de har/har haft etiske overvejelser vedrørende investeringer med forbindelser til aktiviteter på de besatte palæstinensiske territorier, men de fleste henviser til at de benytter sig af internationalt anerkendte principper, samt nationale retningslinjer og vurderinger. Henholdsvis PFA Pension, SEB Pension, Nordea Liv og Pension samt Lærernes Pension svarer at de enten er eller har været i dialog med virksomheder på baggrund af problematiseringen om understøttelse af den israelske besættelse, samt at dette i enkelte tilfælde har ført til eksklusion fra deres investeringsportefølje.

9c. Københavns Kommunes investeringer på besat land

DanWatch har gennemgået Københavns Kommunes investeringer, der forvaltes af en række investeringsforeninger. Københavns Kommune har i alt 2,21 millioner investeret i syv virksomheder som har aktiviteter på de besatte palæstinensiske områder.

Overborgmester Frank Jensen udtalte i , at Københavns Kommune ikke kan investere i selskaber der har aktiviteter på besat land, fordi det er i strid med internationale konventioner.¹¹⁴ Denne udtalelse kom i forbindelse med, at Københavns Kommune valgte at ekskludere Bank Hapoalim fra deres investeringsportefølje. Kommunen har stadig investeringer i Mizrahi Tefahot Bank, der ligesom Bank Hapoalim også opererer i bosættelser.

Tabel A. Københavns Kommunes investeringer (beløb er i millioner kr.)

Virksomhed	
Caterpillar	0,10
Heidelberg Cement	0,02
Ingersoll Rand	0,02
Hewlett-Packard	0,07
CRH	1,37
Motorola	0,02
Mizrahi Tefahot Bank	0,63
IALT	2,21

Københavns Kommunes politik for etiske investeringer

DanWatch sendte i november 2014 en rundspørge til Københavns Kommune for at udspørge dem om deres etiske retningslinjer med henblik på investeringer på besatte områder.

Københavns Kommunes etiske retningslinjer er bl.a. baseret på FN-konventioner. Som udgangspunkt ønsker kommunen ikke at investere i virksomheder med tilknytning til de folkeretsstridige bosættelser eller andre besættelsesstrukturer, men kommunen fastslår, at der bliver taget konkret stilling i de enkeltstående sager. Københavns Kommune tager stilling til deres investeringer på basis af rådgivning fra det uafhængige etiske screening-selskab, Ethix SRI Advisors.¹¹⁵

9d. Investeringsforeningers investeringer på besat land

DanWatch har gennemgået de otte største danske investeringsforeningers investeringer. Ca. 690 millioner kr. investeres i alt i virksomheder, som bidrager til enten drift eller konstruktion af checkpoints, muren eller bosættelser på besat palæstinensisk territorium. Af tabellen fremgår det, hvis virksomhederne er blevet ekskluderet fra investering af investeringsforeningen.

Table B. De otte største investeringsforeningers investeringer (beløb er i millioner kr.)

Virksomhed	Danske Invest	Bank Invest	Nykredit Invest	Sydinvest	Nordea Invest	SEB Invest	Spar invest	Jyske Invest	I ALT
Caterpillar	35,67	99,65	0,84	4,63	0,88	4,56	0,004		146,23
G4S	3,43		43,31	5,44					52,18
Heidelberg Cement	1,57	56,10	0,31	13,64	40,45	0,32	0,04		112,43
Ingersoll Rand	1,63	50,58	0,41		0,28	0,94	0,01		53,84
CRH	160,37				0,23	0,48			161,08
Veolia	1,08					0,23			1,31
Motorola	0,97		0,26	2,81	0,28	0,75			5,06
Bank Leumi	1,13								1,13
Cemex		7,39	21,35	15,84	Ekskl. ¹¹⁶			1,06	45,63
Hewlett-Packard	35,33		45,27	4,95	1,02	4,31	5,37		96,25
Bank Hapoalim	Ekskl. ¹¹⁷				0,14				0,14
L-3 Communication	Ekskl. ¹¹⁸		12,16		Ekskl. ¹¹⁹				12,16
I ALT	241,18	213,72	123,91	47,31	43,27	11,58	5,43	1,06	687,46

Investeringsforeningers politik for etiske investeringer

DanWatch sendte i november 2014 en rundspørge rundt til de otte største danske investeringsforeninger for at udsørge dem om deres etiske retningslinjer med henblik på investeringer på besatte områder.

Hvad er investeringsforeningens etiske retningslinjer for investeringer i virksomheder i besatte områder?¹²⁰

Jyske Invest, Sparinvest, Sydinvest, Danske Invest og SEB Invest har ikke specifikke retningslinjer på området, men udtaler, at de bygger deres etiske retningslinjer omkring internationale konventioner og/eller retningslinjer som UN Guiding Principles on Business and Human Rights, og at konfliktzoner som besættelsen af palæstinensiske territorier er inkluderet herunder. Nykredit Invest henviser dog til, at der under UN Guiding Principles on Business and Human Rights er specificeret, at det kræver skærpet due diligence ved investeringer i konfliktramte områder. Nordea Invest har som de eneste specifikke retningslinjer, hvoraf det fremgår, at de: "driver kritisk dialog med selskaber, der bryder de internationale normer og regler for ansvarlige investeringer ved at være direkte involveret i forretninger og aktiviteter i de besatte områder". Hvorefter det specificeres, at dette gælder selskaber direkte involveret i bosættelserne, selskaber, der udvinder ressourcer fra de besatte områder og selskaber, som leverer produkter og services til bosættelsernes sikkerhedssystemer/-infrastruktur.

Hvad er investeringsforeningens etiske retningslinjer for investeringer i virksomheder, hvis produkter bliver anvendt til opretholdelsen af ulovligt besatte territorier, f.eks. bosættelser, checkpoints samt konstruktion af den israelske separationsmur?

Nordea Invest, Nykredit Invest og SEB Invest nævner, at de via due diligence fører kritisk dialog med selskaber, der ikke lever op til deres etiske politikker, og at hvis dialogen ikke fører til forbedringer, kan ekskludering af virksomheden være nødvendig. Jyske Invest svarer, at de to gange årligt screener for grove brud på internationale normer eller konventioner. Sparinvest udtaler, at de vil ekskludere virksomheder, der modvirker bl.a. UN Guiding Principles on Business and Human Rights. Sydinvest ønsker at påvirke selskaberne i stedet for at trække deres investeringer, men udtaler at det som sidste led kan være nødvendigt at ekskludere de problematiske virksomheder. Danske Invest nævner, at deres retningslinjer for investeringer bygger på FN principper, og at dette betyder at visse selskabsaktiviteter kan forekomme problematiske.

Har I haft etiske overvejelser ved at investere i virksomheder, som har forbindelser til de besatte palæstinensiske områder, bosættelser, checkpoints, konstruktion af den israelske separationsmur mv.?

Nykredit Invest, SEB Invest og Nordea Invest har alle konkrete overvågninger af virksomheder med aktiviteter knyttet til besættelsen af de palæstinensiske territorier. Danske Invest samt Jyske Invest vælger at vurdere de forskellige sager løbende, men Jyske Invest udtaler, at de ikke lader sig binde af bestemte konventioner. Sparinvest vurderer problematiske virksomheder ud fra en bred ramme af internationale CSR normer og retningslinjer. Sydinvest udtaler at de i øjeblikket har flere selskaber med aktiviteter på den besatte Vestbred ekskluderet for investeringer.

BankInvest har ikke svaret på rundspørgen.

10 Danske rejseselskabers markedsføring af besatte områder

10a. Etiske dilemmaer ved rejser på besat område

Fejlagtig markedsføring og turistrejser til ulovlige bosættelser kan ifølge eksperter og internationale organisationer have utilsigtede konsekvenser i den årelange konflikt. Nedenfor belyses forskellige etiske dilemmaer for rejseselskaber, der arrangerer ture til besat område.

FN's Kontor for Koordinationen af Humanitære Anliggender (UN OCHA) skriver, at den voksende turistindustri og udvidelsen af turistinfrastruktur i ulovlige bosættelser har mindst tre konsekvenser: Det udvider bosættelsernes territoriale kontrol, det udgør en mulighed for beskæftigelse og indkomst for bosættelserne, og det bidrager til en 'normalisering' af de ulovlige bosættelser blandt både israelere og udenlandske turister.¹²¹ Turisme til bosættelser er i kraftig stigning ifølge både turismekoordinator Nati Yisraeli fra Samaria Regional Council samt en udtalelse fra Binyamin Regional Council, der er to af de seks regionale råd, som repræsenterer ulovlige bosættelser på den besatte Vestbred.¹²²

Langt hoveddelen af de turister, der besøger seværdigheder og byer på Vestbredden, tager tilbage til et hotel i Israel eller Jerusalem samme aften.¹²³

Ligesom turistattraktionerne i Østjerusalem kontrollerer Israel også flere af de største seværdigheder på den besatte Vestbred. Bl.a. er de historiske turistdestinationer Herodion og Qumran, som fire ud af de syv undersøgte danske rejseselskaber besøger, kontrolleret af Israel's Nature and Parks Authority. Ifølge Verdensbankens beregninger giver alene indgangsbilletter til Qumran en årlig indtjening på mindst 12,87 mio. kroner til den israelske stat.¹²⁴

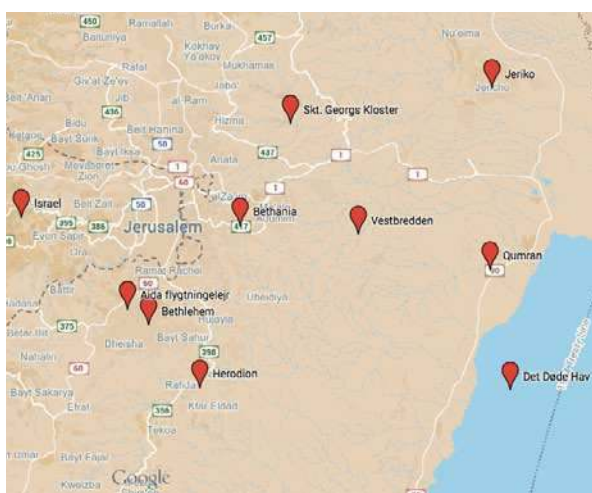
Palæstinenserne mister turistindtægter som en følge af bosættelser, israelsk kontrol af grænseovergange og af palæstinensiske seværdigheder samt den begrænsede palæstinensiske bevægelsesfrihed. Ifølge den palæstinensiske turismeekspert og -konsulent Fadi Kattan, der har mange års erfaringer med turismeindustrien på Vestbredden, går palæstinenserne samlet set glip af ca. 8,8 mia. kroner i årlige turistindtægter som følge af besættelsen.¹²⁵

Verdensbanken beregner, at fjernelsen af besættelsens begrænsninger på bl.a. palæstinenserens muligheder for at bygge nye hoteller alene langs Det Døde Hav ville kunne betyde øgede årlige indkomster på 1,82 mia. kroner, svarende til 1% af Palæstinas BNP i 2011.¹²⁶

Et andet politisk og moralsk problem ved fejlagtig markedsføring er ifølge Ole Wæver, professor og ekspert i Internationale Politik på Københavns Universitet, at rejseselskaberne er med til at fremme den israelske fremstilling af konflikten, der er i modstrid med tolkningen fra bl.a. FNs generalforsamling og det danske Folketing. Ifølge Ole Wæver kan det på lang sigt hindre en fredelig løsning, hvis Israel lykkedes med at fortrænge vigtige sider af den politiske og historiske virkelighed, og dermed usynliggør besættelsen og annekteringen af palæstinensiske områder.

10b. Selskabernes markedsføring af bosættelser og de besatte områder

I undersøgelsen har DanWatch set efter byer, seværdigheder og områder i Østjerusalem, på Vestbredden og i Golan. For at forstå de stednavne, som anvendes i den følgende gennemgang, er her en oversigt over steder, som anvendes i analysen og ligger i de besatte områder.

Byer, områder og seværdigheder, som ligger på den besatte Vestbred: Bethlehém, Jeriko, Qumran, Herodion, Skt. Georgs Kloster, Bethania, Aida flygtningelejren.

Byer, områder og seværdigheder, som ligger i de besatte Golan-højder: kilderne i Banias, bosættelsen Katzin, Mount Hermon Ski Resort.

Tabel: Selskabernes markedsføring af bosættelser og de besatte områder

Følgende skema giver et overblik over henholdsvis ikke-israelske rejsemål, og hvordan disse er markedsført.

Rejseelskaber	Østjerusalem	Vestbredden	Golan	Bosættelser på Vestbredden	Bosættelser i Golan
 Markedsfører som:	ISRAEL. JERUSALEM KALDES ISRAELS HOVEDSTAD	ISRAEL			
 Markedsfører som:	ISRAEL		ISRAEL		ISRAEL
 Markedsfører som:	ISRAEL. JERUSALEM KALDES ISRAELS HOVEDSTAD	ISRAEL	ISRAEL		
 Markedsfører som:	ISRAEL. JERUSALEM KALDES ISRAELS HOVEDSTAD	ISRAEL	ISRAEL		
 Markedsfører som:	ISRAEL	ISRAEL	ISRAEL		
 Markedsfører som:	ISRAEL	ISRAEL	ISRAEL		ISRAEL
 Markedsfører som:	ISRAEL	ISRAEL, JUDÆA, JORDANDALEN, VESTBREDDEN	ISRAEL	ISRAELSK BOSÆTTELSE OG KIBBUTZ	ISRAEL

Albatros' hjemmeside der beskriver Qumran som beliggende i Israel

Tikva Travel

Besøg på besat område

Tikva Travels hjemmeside "Storbyferie i Jerusalem" ligger under kategorien 'Israel', og skønt to ud af tre fotos samt størstedelen af forslag til seværdigheder er fra Østjerusalem, bruges betegnelsen 'Østjerusalem' ikke.¹²⁷ Betegnelsen bruges heller ikke for "Israel - Landbrugsfaglig turistrejse", skønt et helt døgn af turen bruges udelukkende i Østjerusalem, og kataloget har et foto fra Østjerusalem på dets forside. Programmet for rejsen beskriver desuden, hvordan turen går til Betlehem og byens omgivelser samt Golan, uden der bliver gjort opmærksom på, at man her ikke opholder sig i Israel.¹²⁸

Besøg i bosættelser

På "Landbrugsfaglig turistrejse" går turen bl.a. til den ulovlige bosættelse Katzrin i Golan, hvilket der ikke bliver gjort opmærksom på. Det beskrives, at man "kører til Katzrin, hvor der er et besøg ved deres vingård, kvægbrug og æbleplantager," og turen bliver dermed led i bosættelses turistøkonomi, uden den rejsende på forhånd bliver oplyst derom.¹²⁹

Desuden besøges der i det besatte Østjerusalem en række Israel-kontrollerede seværdigheder.¹³⁰

Tikva Travels svar til DanWatch

Jeg skal bemærke, at Wikipedia omtaler Jerusalem som én by, der er opdelt i bydele, hvor Østjerusalem er en af disse bydele. Som opfølgning på din mail vil vi indsætte et link til Wikipedia i vores omtale af storbyferien i Jerusalem og rundrejsen, så folk kan opsøge mere information, hvis de ønsker det. Vi var ikke opmærksomme på, at der kunne være et ønske/krav om en klarere adskillelse i markedsføringen af byen.

Tilsvarende vil vi ved næste opdatering af beskrivelsen af rundrejsen lægge et link ind til den engelske version af omtalen af Katzrin, evt. med en parentes om "(ligger i de annekterede Golanhøjder)" og ligeledes her også link til Wikipedia omkring dette.

Vi benytter i øvrigt både arabisk-muslimske og dansk-israelske guider. Tak for at du har gjort os opmærksom på, at vi har nogle fejl i vores omtale af stederne. Vi har ikke tænkt over det på den måde, som du beskriver.¹³¹

Unitas Rejser

Besøg på besat område

Unitas Rejser er det eneste af de undersøgte rejseselskaber, som nogle steder i deres materiale beskriver destinationen som "Israel og Palæstina" eller gør det klart, at man kommer til at krydse ind i palæstinensiske områder, når der udbydes rejser til både Israel og de besatte områder. Ud af Unitas Rejsers 16 pakkerejser og guidede udflugter, der går til både Israel og de palæstinensiske områder¹³², er det kun fem, der mere eller mindre direkte gør opmærksom på, at man ikke udelukkende kommer til at opholde sig indenfor Israels grænser.¹³³

Betegnelsen 'Østjerusalem' anvendes aldrig, og der bliver på intet tidspunkt gjort opmærksom på, at man kommer til at opholde sig på besat eller ikke-israelsk land, når man besøger Østjerusalem. Tværtimod beskrives områder og seværdigheder i Østjerusalem eksplicit som værende i Israel på seks pakkerejser.¹³⁴

Pakkerejsernes destination er beskrevet som Israel, skønt det detaljerede program viser, at rejserne går forbi Bethania, Jeriko, Bethlehem, Golan, Herodion, St. Georgs Kloster, Qumran og mange rejsemål i Østjerusalem.¹³⁵ I mange tilfælde beskrives byer og steder på Vestbredden eksplicit som værende israelske.¹³⁶ Andre gange benytter selskaberne bibelske og andre betegnelser for områderne (Judæas ørken, Jordandalen osv.), hvorved destinationen stadig fremstår som Israel.¹³⁷

Besøg i bosættelser

På pakkerejsen 'Højskoledage i troens og kampens lande' lyder det: "Hvis de aktuelle forhold tillader det, får vi mulighed for at besøge såvel en palæstinensisk flygtningelejr som en israelsk bosættelse".¹³⁸ Unitas Rejser misinformerer i dette tilfælde ikke potentielle kunder om destinationen for turen, men kommer højst sandsynligt til at støtte turistindustrien i ulovlige bosættelser.

Under overskriften "Oplevelser i Israel" er der et helt afsnit med forslag til rejsemål i Golan, der ikke oplyser, at det er besat område, og at man støtter ulovlige bosættelser økonomisk ved f.eks. at benytte Mount Hermon Ski Resort, som Unitas Rejser anbefaler, skønt det ligger på besat område og er ejet af beboerne i den nærliggende ulovlige bosættelse, Neve Ativ.¹³⁹

Ligeledes bliver der under overskriften "Flyv og kør selv i Israel" anbefalet vandrehjem "fra Eilat i syd til Golan i nord"¹⁴⁰ og dermed på besat land.

Under "Flyv og kør selv i Israel" anbefales desuden booking-hjemmesiden "The Kibbutz Chain", som ifølge Unitas Rejser kan bruges til at finde overnatningsmuligheder i kibbutzer "beliggende overalt i Israel og

Palæstinas smukke og rustikke landskaber nær de steder, der skal besøges".¹⁴¹ De af Kibbutz Chains kibbutzer, der ligger i hvad Unitas kalder Palæstina, er ulovlige bosættelser, og besøger man Kibbutz Chains' hjemmeside, er en stor del af de udbudte overnatningsmuligheder ulovlige bosættelser i både Golanhøjderne og på Vestbredden.¹⁴²

Som nævnt besøger flere af Unitas' pakkerejser desuden de israelsk-besatte turistattraktioner Qumran og Herodion, og i det besatte Østjerusalem besøges en række Israel kontrollerede seværdigheder.

Unitas rejseres svar til DanWatch

"Vi har respekt for personer på begge sider, både Israeler og Palæstinenser, men så absolut ikke for alle handlinger, der sker i området.

Vi ser ingen problemer i, og kan sagtens følge dine punkter, at vi præcisere klart og tydeligt, at rejsen går til Israel og Palæstina, at de nævnte steder ligger i Palæstina / Vestbredden, Golan osv. Helt enig deri. Så det bliver rettet i allerede udarbejdet materiale og på hjemmesiden, samt i medarbejdernes bevidsthed.

I det omfang det er muligt støtter vi palæstinenserne, men desværre er det ikke altid muligt at "undgå" Bosætterne, uden at de så også vil gå ud over palæstinenserne. Så det er en opvejning, og andre gange er det ikke nemt at gennemskue om det er den ene eller anden part der står bag. Dermed sagt, kan vi godt besøge Qumran, når det samtidig betyder, at rejsen går gennem Palæstina, med indtægter til disse også.

På visse af vore ture besøges også Israelske bosættelser, men det er IKKE for at anerkende dem, ikke for at styre gæsternes holdning, men for at vise gæsterne begge sider, i og udenfor hegnet osv.

På vore individuelle rejser, tilbyder vi også Kibbutz ophold, og her kan jeg læse ud af din beskrivelse, at vi ikke tydeligt nok beskriver, at "denne Kibbutz er en ulovlig bosættelse....." Den information vil naturligvis blive tilrettet også - for desværre er der ikke mange andre overnatningsmuligheder i visse egne end netop disse Kibbutz'er.

Vi forsøger at være så neutrale som muligt, men også tage hensyn til vore egne personlige og firmaets grundholdninger, de officielle meldinger (DK, EU, FN), men også at sørge for at oplyse gæsterne, så de selv kan drage deres konklusioner.¹⁴³

Bravo Tours

Besøg på besat område

I Bravo Tours' vinterkatalog er afsnittet "Rundrejse i Israel" forsynet med et stort foto fra Østjerusalem, tre ud af sidens fem fotos er fra Østjerusalem, og det er hovedsageligt seværdigheder fra Østjerusalem, som fremhæves. Af rejsebeskrivelsen fremgår det, at man kommer til at besøge "det moderne Israel i Golan-højderne", og da ingen anden information om Golan fremgår, må man som udenforstående formode, at man ikke kommer til at bevæge sig uden for Israels grænser.¹⁴⁴

I kataloget beskrives desuden, hvordan man på en ferierejse til badebyen Eilat kan bestille en 2-dages tur til Det Døde Hav og Jerusalem. Destinationer i Jerusalem beskrives, ud af dem er seks ud af syv i Østjerusalem, ligesom de tilhørende tre fotos udelukkende er fra Østjerusalem. Hverken kataloget eller hjemmesiden bruger betegnelsen 'Østjerusalem'.¹⁴⁵

Besøg i bosættelser

Under overskriften "Israel rundrejse" beskrives det, at turens højdepunkter inkluderer "Golan-højderne med virksomhedsbesøg".¹⁴⁶ Bravo Tours kunne ikke præcisere, hvorvidt virksomhederne er syriske eller israelske, men Bravo Tours angiver i rejsekataloget for 2012-2013 og 2013-2014, at besøgene gik til de tre israelske virksomheder Golan Olive Oil Mill, Yarden Winery, Golan Beer Brewery, alle beliggende i bosættelsen Katzrin.¹⁴⁷

Desuden besøges som nævnt en række Israel kontrollerede seværdigheder i det besatte Østjerusalem.

Bravo Tours' svar til DanWatch

"Det er korrekt at vi tidligere har haft dette på programmet, men på grund af sikkerhedssituationen i landet har vi valgt at indstille produktionen.

Umiddelbart er dette min kommentar på din henvendelse, at vi som rejsearrangør ikke producerer rejser til de, i rapporten, omtalte områder. Skulle en ny produktion komme på tale, vil vi naturligvis gerne tage stilling til de spørgsmål du nævner."¹⁴⁸

Albatros Travel

Besøg på besat område

Både hjemmesiden og det fulde program for rejsepakken "Albatros' Israel" har som største foto Klippemoskeen fra Østjerusalem, og ud af 20 fotos i programmet er 12 fra enten Østjerusalem eller den besatte Vestbred, mens det drejer sig om 4 ud af 9 på hjemmesiden og 11 ud af 28 i hjemmesidens tilhørende billedserie. På trods af dette nævnes hverken de palæstinensiske områder, Vestbredden eller Østjerusalem. Det beskrives ydermere, at turen bl.a. går til Bethlehem og Qumran, men der skrives intet om, at dette skulle være uden for Israels grænser.¹⁴⁹

På Albatros Travels landeprofil om Israel er Vestbredden imidlertid nævnt i sammenhæng med Jeriko, og Israels besættelse af Østjerusalem, Vestbredden og Golan er nævnt. Senere på samme side beskrives både Bethlehem og Qumran dog eksplicit som værende israelske, og i dertilhørende billedserie er Bethlehem, Qumran, Jeriko og Østjerusalem eksplicit beskrevet som beliggende i Israel. Desuden betegnes Israels hovedstad på landeprofilen som værende Jerusalem.¹⁵⁰

Besøg i bosættelser

Albatros Travel besøger som nævnt den israelsk-besatte turistattraktion Qumran, og desuden besøges i det besatte Østjerusalem en række israelsk-kontrollerede seværdigheder. Derudover antyder Albatros' materiale ikke, at der skulle foregå besøg i ulovlige bosættelser.

Albatros' svar DanWatch

Albatros Travel ønsker ikke at svare.

Kilroy Travels

Besøg på besat område

På siden 'Rejser til Israel - en klassiker i Mellemøsten', der fungerer som Kilroys landeprofilside for Israel, betegnes Jerusalem som Israels hovedstad, hvilket følges op af beskrivelser af seværdigheder udelukkende beliggende i Østjerusalem. På siden er fotos fra Østjerusalem forsynet med billedteksten "Jerusalem - Israel", ligesom Kilroys profilside for Mellemøsten eksplicit skriver "historiske Jerusalem i Israel".¹⁵¹

Jerusalem indgår i rejsepakkerne "Israel Explorer - 8 dage" og "Highlights of Israel", og skønt samtlige seværdigheder på programmet for "Israel Explorer" og fem ud af seks for "Highlights of Israel" ligger i Østjerusalem nævnes 'Østjerusalem' aldrig. Besøg i Bethlehem og Golan indgår i begge rejsepakker, men det nævnes intet sted, at man skulle bevæge sig uden

for Israels grænser ved disse besøg. Mens hverken Vestbredden eller de palæstinensiske områder benævnes, omtales palæstinensere én gang som boende i Aida flygtningelejren ved Bethlehem, som man besøger gennem "Israel Explorer", men det nævnes på intet tidspunkt, at man her skulle have bevæget sig udenfor Israel.¹⁵²

På Kilroy Travels side "Top-5 Juledestinationer" findes desuden afsnittet "Israel – oplev julens historiske byer og steder". Afsnittet er forsynet med et foto af Bethlehem med billedteksten: "*Julestjernen skinner over smukke Bethlehem. Oplev Israel og landet med julens oprindelse*". Da hverken Vestbredden eller de palæstinensiske områder bliver nævnt, kan man som udenforstående kun udlede, at Bethlehem ligger i Israel.¹⁵³

Besøg i bosættelser

Kilroy Travels besøger som nævnt en række israelsk-kontrollerede seværdigheder i det besatte Østjerusalem, men derudover antyder Kilroys materiale ikke, at der skulle foregå besøg i ulovlige bosættelser.

Kilroy Travels' svar til DanWatch

Det har ikke været muligt at få en kommentar fra Kilroy Travels.

Risskov Travel Partner

Besøg på besat område

I Risskovs katalog er titlen på rejsepakken "Israel – før og nu" trykt på et foto fra Østjerusalem, og ud af de otte tilhørende fotos, er fire fra Østjerusalem. I indledningen og rejseprogrammet beskrives det, hvordan turen kommer til at gå til Bethlehem og Qumran, der skrives dog intet om de palæstinensiske områder, eller at man vil bevæge sig uden for Israels grænser. Størstedelen af de seværdigheder, der nævnes fra Jerusalem, er fra Østjerusalem, men 'Østjerusalem' nævnes ikke. Betegnelsen 'Vestjerusalem' benyttes en enkelt gang, men tillægges ingen anden territorial betydning, end at det "er den nye og moderne del af byen". På hjemmesiden for "Israel – før og nu" gælder det samme som i kataloget, mens Jerusalem her desuden angives som Israels hovedstad.¹⁵⁴

Beskrivelsen af Risskovs anden rejsepakke "Israel & Jordan" indledes med eksplicit at betegne et besøg i Jerusalem og Bethlehem som "en rejse til Israel". I rejsebeskrivelsen skrives det tydeligt, når grænsen krydses fra Israel til Jordan og omvendt, men det bliver ikke nævnt, at turen krydser ind på Vestbredden, når både Bethlehem og Qumran besøges, og igen nævnes Østjerusalem ikke, skønt størstedelen af de nævnte seværdigheder fra Jerusalem ligger her.¹⁵⁵

På Risskovs hjemmeside, "Israel med dansk rejseleder" er to ud af tre fotos fra Østjerusalem, skønt 'Østjerusalem' ikke nævnes. Jerusalem og Bethlehem beskrives igen eksplicit som værende en rejse til Israel.¹⁵⁶

Besøg i bosættelser

Risskov Travel Partner besøger som nævnt den israelsk-besatte turistattraktion Qumran, og desuden besøges i det besatte Østjerusalem en række israelsk-kontrollerede seværdigheder. Derudover antyder Risskovs materiale ikke, at der skulle foregå besøg i ulovlige bosættelser.

Risskov Travel Partners svar til DanWatch

Risskov Travel Partners har ikke ønsket at kommentere.

Strobel Travel

Besøg på besat område

Både forside og første side af kataloget "Israel, Jordan, Ægypten" prydes af fotos fra Østjerusalem, og masser af seværdigheder i Østjerusalem opremses i kataloget. Under rejsepakken "Garanteret Rundrejse" indgår bl.a. en dagstur til Bethlehem samt kilderne i Banias, som ligger i de besatte Golanhøjder. Også i katalogets "Rundrejse i Israel og Jordan" nævnes masser af udflugtsmål i Østjerusalem, samt Bethlehem, Golanhøjderne og ruinerne ved Jeriko, som også ligger på den besatte Vestbred. Kataloget og rejsepakken "Klassisk rundrejse i Israel" beskriver ligeledes besøg i Golan, Østjerusalem, Bethlehem og Qumran.

For begge kataloger og samtlige pakkerejser gælder det, at de på intet tidspunkt nævner Østjerusalem, Vestbredden, de palæstinensiske områder eller antyder, at man bevæger sig uden for Israels grænser (med undtagelse af, når rejsen går videre til Jordan).¹⁵⁷

På Strobel Travels hjemmeside beskrives Golan, Bethlehem og Jerusalem eksplicit som beliggende Israel.¹⁵⁸

Besøg i bosættelser

I programmet for "Klassisk rundrejse i Israel" starter en dagstur fra Jerusalem med et besøg ved Det Døde Hav, inden Qumran besøges, hvorefter turen til sidst går til Masada-fæstningen. I og med turen først går til Det Døde Hav og Qumran og til sidst til Masada, antyder den logiske rute, at besøget ved Det Døde Hav foregår ved den del af Det Døde Hav, som ligger på Vestbredden.¹⁵⁹ Adspurgt om hvilke ressorts, Strobel Travel benytter sig af, angav selskabet, at der er tale om en længere række forskellige ressorts, inklusiv Ein Gedi i Israel, og at man ikke ønskede at oplyse DanWatch om samtlige ressorts.

Strobel Travels svar til DanWatch

Umiddelbart ønsker Strobel Travel ikke at kommentere, hverken på rapporten eller på de spørgsmål du har tilføjet nederst i din mail. Strobel Travel ønsker ikke at blande politik og rejser sammen. Strobel Travel forholder sig til de retningslinjer og anbefalinger som er tilgængelige på Udenrigsministeriets hjemmeside, da de må siges at reflekterer den officielle politik på området. Såfremt det vurderes, af relevante myndigheder/organisationer, at Strobel Travel har overtrådt de etiske retningslinjer opsat af DRF og/eller lov om markedsføring, imødeser Strobel Travel en henvendelse fra disse myndigheder/organisationer.¹⁶⁰

10c. Rejsebranchens og FN's etiske retningslinjer

Med undtagelse af Bravo Tours og Tikva Travel er alle undersøgte selskaber medlemmer af Danmarks Rejsebureau Forening (DRF). DRF's etiske regelsæt bekendtgør bl.a., at "Medlemmer skal sikre sig, at deres kunder modtager relevante detaljer vedrørende rejsearrangementet, inden en aftale om et rejsearrangement indgås",¹⁶¹ samt at "Ingen form for brochurer eller nogen anden form for annoncering eller reklamering, uanset om dette sker skriftligt eller mundtligt, må bevidst indeholde informationer, der kan vildlede kunderne".¹⁶²

I 2013 tilsluttede DRF sig FN's adfærdskodeks for turisme 'Global Code of Ethics for Tourism'.¹⁶³ Kodekset erklærer bl.a., at:

- "Turismeaktiviteter bør gennemføres i harmoni med værtsregionens og -landets karakteristika og traditioner og med respekt for deres love, praksis og skikke"¹⁶⁴
- "Turismeaktivitet skal planlægges på en måde, der tillader traditionelle kulturelle produkter, håndværk og folkeminder at overleve og blomstre, frem for at få dem til at degenerere og blive standardiseret"¹⁶⁵
- "Turismeaktiviteter bør respektere ligestilling mellem mænd og kvinder; de bør fremme menneskerettighederne og navnlig de individuelle rettigheder for de mest udsatte grupper, især børn, ældre, handicappede, etniske minoriteter og oprindelige folk".¹⁶⁶

Hvad angår markedsføring af rejsemål erklæres det i kodekset, at "Turisme-fagfolk har pligt til at give turister objektive og ærlige oplysninger om deres destinationer og om forholdene for rejse, gæstfrihed og ophold (...)".¹⁶⁷

I juni 2014 kom FN's Menneskerettighedsråds arbejdsgruppe med en erklæring om FN's Guiding Principles on Business and Human Rights, der bl.a. specifikt omhandler Israels besættelse af palæstinensiske territorier.¹⁶⁸ Ifølge erklæringen skal enhver virksomhed med både direkte og indirekte forbindelse til aktiviteter på de besatte områder være bevidst om risikoen for meddelagtighed i menneskerettighedskrænkelser, såsom drab af civile, ulovlige eksproprieringer og nedrivning af palæstinenseres boliger og indskrænkelse af palæstinenseres bevægelsesfrihed.

En virksomheds ansvar for at respektere menneskerettighederne vejer altid tungere end national lovgivning og regulativer,¹⁶⁹ hvilket konkret betyder, at selvom Israels nationale lovgivning tillader investeringer og aktiviteter i besatte territorier, kan en virksomheds aktiviteter i Gaza og Vestbreddens besatte områder stadig være i strid med FN's retningslinjer.¹⁷⁰

Virksomheder, der enten selv har aktiviteter i bosættelser eller investeringer i andre virksomheder med direkte aktiviteter i besatte områder skal bla. foretage omfattende risikovurderinger (due diligence, red.) for at sikre, at deres aktiviteter ikke medvirker til krænkelser af menneskerettighederne.¹⁷¹

Endelig skal virksomheder, når de foretager en sådan risikovurdering af forretningsforbindelser i ulovlige bosættelser, sikre, at de inddrager rådgivning fra internationale organisationer og uafhængige eksperter.

10d. På kant med dansk markedsføringslov

De undersøgte rejsebureauers markedsføring er i strid med markedsføringslovens generalklausul § 1 samt lovens § 3 og § 12a, vurderer Anne-Dorte Bruun Nielsen, lektor i formueret og forbrugerret ved det juridiske institut på Aarhus Universitet.

Ifølge lovens generalklausul § 1 skal erhvervsdrivende "(...) udvise god markedsførings-skik under hensyntagen til forbrugerne, erhvervsdrivende og almene samfundsinteresser."¹⁷²

Anne-Dorte Bruun Nielsen uddyber, at selskaberne udviser manglende hensyntagen: "Selskaberne udviser manglende hensyntagen til den generelle holdning fra både branchens egne etiske regler samt danske og internationale regler, og den er jo entydig i forhold til de besatte områder og måden, hvorpå der bør ageres i relation til disse," siger hun.¹⁷³

Ifølge markedsføringslovens § 3 må erhvervsdrivende ikke "(...) anvende vildledende eller urigtige angivelser eller udelade væsentlige informationer, såfremt dette er egnet til mærkbart at forvride forbrugernes eller andre erhvervsdrivendes økonomiske adfærd på markedet."¹⁷⁴

Markedsføring, som i sit indhold, sin form eller den anvendte fremgangsmåde er vildledende er ulovligt, og "rigtigheden af angivelser om faktiske forhold skal kunne dokumenteres."¹⁷⁵

Derudover kræves det, at "varens eller tjenesteydelsens væsentligste karakteristika" skal oplyses "ved en opfordring til køb rettet mod forbrugerne."¹⁷⁶

Anne-Dorte Bruun Nielsen uddyber:

"Det er i rejsebranchen en kilden sag, hvor meget man skal oplyse om et lands indenrigspolitiske forhold. Hvor meget skulle man fortælle om Thailands militærdiktatur, om menneskerettigheder i Tyrkiet og Rusland osv., og her kan man sige, at det må være op til den enkelte forbruger selv at sætte sig ind i de politiske forhold på rejsemålet og gøre op med sig selv, om man ønsker at rejse hertil", siger hun.

“Men med Israel og de besatte områder er der tale om et særligt forhold, idet der ikke er tale om indenrigspolitiske forhold, men om det ene lands besættelse af det andet og konsekvenserne af dette. Og som det dokumenteres har både den danske regering og FN en klar holdning til, hvorledes man bør forholde sig til denne realitet. De omhandlede rejsebureauer forholder sig ikke etisk ordentligt til dette”.

“Særligt er det mest stødende med de rejsebureauer, der direkte og udtrykkeligt siger, at de overholder de etiske krav og lægger vægt på at tage vare på lokalbefolkningens tarv. Her ville jeg som forbruger opleve, at jeg meget direkte blev ført bag lyset”.

10e. Selskabernes egne etiske retningslinjer

Tre af de syv selskaber har etiske retningslinjer eller CSR-strategier på deres hjemmesider:

Albatros Travels

I deres CSR-politik vedkender Albatros Travels sig et ansvar for at bidrage til bæredygtig social og økonomisk udvikling i tråd med FN's Global Compact, og de erklærer, at de vil følge internationalt anerkendte retningslinjer, hvis lokale standarder viser sig at være lavere på områder som menneskerettigheder og korruption. Endvidere vil de både direkte og indirekte undgå at medvirke til brud på menneskerettighederne, og de vil arbejde for at udbrede viden om menneskerettigheder og kulturel mangfoldighed til fordel for fredelig sameksistens.¹⁷⁷

I deres CSR-politik skriver Albatros Travels: “Vi vil have et nært forhold til “vore” destinationer i udviklingslandene, hvor vi vil arbejde på at gøre en forskel for lokalbefolkningen og herunder yde særlig hjælp, når det er påkrævet”.¹⁷⁸ Som en del af deres “ti råd til at rejse med hjerte, hjerne og holdning” opfordres der til at “lægge pengene det rigtige sted”: “Betalt så tæt på kilden som muligt. Køb mad, overnatning, transport og souvenirs lokalt, og bidrag dermed til forbedring af befolkningens økonomi”,¹⁷⁹ ligesom Albatros ifølge deres CSR-politik stræber efter, at de lokale får mest mulig økonomisk gevinst ud af Albatros' rejser.¹⁸⁰

Kilroy Travels

Kilroy Travels skriver i deres CSR-strategi, at de stræber efter at følge “anbefalingerne fra internationalt anerkendte standarder og organisationer”¹⁸¹, heriblandt FN, og at de i 2014 har fokuseret på overholdelse af menneskerettighederne.¹⁸²

Unitas Rejser

Unitas Rejser skriver i deres etiske regelsæt, at de tilbyder socialt og miljømæssigt ansvarlige rejser og uddyber: "Det betyder, at vi behandler lokalbefolkningen på vores rejsemål med respekt, og vi tilskynder vore kunder til at vise respekt overfor befolkning og miljø".¹⁸³ Desuden understreger Unitas Rejser, at de sikrer, at deres kunder "får alle relevante oplysninger, inden vi indgår i et rejsearrangement".¹⁸⁴

Om end de resterende fire selskaber ikke har deciderede etiske regelsæt eller CSR-politik på deres hjemmeside, erklærer Risskov Travel Partner, at én af virksomhedens værdier er 'respekt':

"For at få succes er det nødvendigt at udvise forståelse og åbenhed overfor vores omgivelser. Vi skal være vores ansvar bevidst i vores handlinger.¹⁸⁵ Strobel Travel skriver, at selskabet har specialiseret sig i at give "meget udførlig information om de rejser vi tilbyder".¹⁸⁶

11 Bilag

Bilag A: Politik for etiske investeringer for pensionskasser

En oversigt over pensionskassernes svar på en rundspørge omhandlende pensionskassernes etiske retningslinjer om investeringer på besatte områder, foretaget af DanWatch d. 21.11.14.

Danica Pension

"Danske Banks Retningslinjer for Ansvarlige Investeringer gælder uanset, hvor selskaber har aktiviteter, og gælder derfor også i konfliktramte områder som de besatte områder."

"Danske Banks Retningslinjer for ansvarlige investeringer bygger på FN støttede principper for selskabers samfundsansvar. Selskaber skal overholde disse principper, i praksis betyder det, at visse selskabsaktiviteter vil være problematiske."

"Vi vurderer løbende selskabsaktiviteter i forhold til vores retningslinjer. I den forbindelse offentliggør vi to gange årligt selskaber, vi har udeladt fra investeringsuniverset."

AP Pension

AP Pension har ikke en særskilt politik vedr. besatte områder, men AP Pension følger FN Global Compact.

AP Pensions retningslinjer er gengivet i vores årsrapport på side 13, og AP Pensions investeringsforvaltere skal iagttage de pågældende retningslinjer. Såfremt der identificeres specifikke investeringer, hvor porteføljeforvalteren eller AP Pension mener, at investeringen ikke er forenelig med retningslinjerne, vil den pågældende investering blive afviklet, og der vil ikke ske fornyet investering i det pågældende aktiv.

Industriens Pension

Vi overvåger selskaber med aktiviteter på Vestbredden tæt i samarbejde med vores eksterne samarbejdspartner. Vi følger nøje med i domstolsafgørelser om virksomheders aktiviteter på Vestbredden. Hvis der er selskaber med aktiviteter på Vestbredden, der gentagne gange overskrider lovgivningen eller handler i strid med de internationale konventioner, vil vi indlede en dialog vedrørende deres aktiviteter og eventuelt ekskludere selskaberne.

Til sidst spørger du, om vi har haft etiske overvejelser ved at investere i virksomheder, som har forbindelser til de besatte palæstinensiske områder, bosættelser, checkpoints, konstruktion af den israelske separationsmur mv.

Vi er godt klar over, at investeringer i selskaber med aktiviteter på Vestbredden kan være problematiske. Derfor overvåger vi disse selskaber nøje og har sammen med vores eksterne samarbejdspartner og andre investorer været i dialog med flere selskaber i vores

portefølje omkring deres aktiviteter på Vestbredden. Dialogen har ikke givet anledning til yderligere tiltag i forhold til vore investeringer.

På brancheorganisationen Forsikring og Pensions hjemmeside kan du læse om pensionsbranchens, Danmarks og EU's holdning til investeringer på Vestbredden <http://www.forsikringogpension.dk/temaer/etisk-ansvarlige-investeringer/etisk-ansvar/Sider/vestbredden.aspx>.

PFA Pension

PFA's etiske retningslinjer er baseret på internationale normer og FN konventioner, bl.a. FN's seks principper for ansvarlige investeringer (PRI principperne) og de ti principper i FN's Global Compact. Det betyder, at konventionsstridige aktiviteter på den besatte Vestbred er omfattet af PFA's politik.

Det er PFA's screening- og engagementselskab, GES, der foretager screeninger af PFA's selskabsportefølje. De vurderer løbende om en aktivitet eller handling fra et selskab bryder de internationale normer og konventioner.

Derefter er det PFA's Responsible Investment Board, der på baggrund af anbefalinger fra GES, træffer den endelige beslutning om evt. videre dialog eller frasalg og eksklusion af et selskab.

Som ansvarlig og aktiv investor forsøger PFA oftest først at gå i dialog med et selskab for at ændre eventuelle kritisable forhold. Hvis det viser sig nytteløst, tager vi konsekvensen og sælger aktierne.

PFA ønsker ikke at bidrage til konventionsstridige aktiviteter og vi har derfor i vores screeninger af selskaber, der har aktiviteter på f.eks. den besatte Vestbred, navnlig fokus på:

- Om selskaberne bidrager til at opretholde det besatte område
- Om selskaberne leverer byggematerialer, der har det som specifikt formål at opbygge f.eks. bosættelser eller separationsmuren
- Om selskaberne leverer produkter eller services, som illegalt begrænser personers frihed til at bevæge sig rundt, eller begrænser andre basale menneskerettigheder.

En vigtig sondring for PFA er, om selskaberne har viden og kendskab til, om deres produkter anvendes til de konventionsstridige formål.

PFA undersøger løbende med hjælp fra GES om de selskaber, vi investerer i, overholder vores etiske retningslinjer, og i et enkelt tilfælde har RI Boardet valgt at ekskludere et selskab på anbefaling fra GES, netop på grund af selskabets aktiviteter i de besatte palæstinensiske områder.

SamPension

Sampension screener i dag i forhold til fx børnearbejde, ligestilling herunder bl.a. køn, race og religion samt fagforeningsret, tvangsarbejde, korrupsion, miljø, CO2, arbejdsmiljø herunder bl.a. sundhed, sikkerhed og arbejdstider samt produktion af klyngebomber eller anti-personel miner eller komponenter hertil eller for virksomheder, der på nogen måde er involveret i udvikling og spredning af masseødelæggelsesvåben (kerne-, biologiske og kemiske våben).

Det er i sagens natur muligt også at screene for en helt række øvrige emner. Som et udpluk af disse, screener Sampension pt ikke i forhold til fx tobak, Tibet, prostitution, menneskehandel samt fx besatte områder, men vi er opmærksomme på, om lokale forhold kan spille ind og gøre investeringen uønsket.

At et emne ikke eksplicit indgår i Sampensions screeningsprogram betyder omvendt ikke at disse emner ikke indgår i screeningen. Hvis en virksomhed på fx Vestbredden ikke overholder almindelige menneskerettigheder eller internationale regler indenfor fx ligestilling omkring race og religion, så vil disse virksomheder alligevel automatisk blive optaget på Sampensions overvågningsliste og dermed komme i proces med henblik på mulig blackliste og frasalg.

Det er nødvendigt at pointere, at Sampension kun i begrænset omfang investerer direkte i selskaber. For en meget stor del af aktieporteføljen anvendes eksterne fonde mv., som står for investeringsstrategien. Endvidere investeres den overvejende del af porteføljen passivt eller på baggrund af kvantitative processer, hvor der ikke indgår en fundamental analyse af det enkelte selskab. For at sikre en ensartet proces omkring implementeringen af Sampensions socialt ansvarlige investeringspolitik gennemgås porteføljen af screeningsbureauet Eiris. De eksterne samarbejdspartnere er naturligvis bekendt med Sampensions socialt ansvarlige investeringspolitik og -proces og får udleveret vores blackliste over selskaber, der tidligere har været screenet ud af de indeks, vi er og har været med i.

Som en del af screeningen i Sampension medgår om en virksomheds engagementer herunder produkter har en sådan karakter, at man som investor må reagere. Det kan rumme betydelige udfordringer at afgøre. Det gælder ikke mindst investeringer i globale virksomheder, der kun vanskeligt kan overvåge og i reglen mangler handlemuligheder i forhold til, hvem der i flere led køber deres produkter, og hvad de i sidste ende bruges til verden over. En sådan screeningsproces foregår i reglen over flere år.

Jævnfør svar til spørgsmål 1 screener Sampension pt ikke eksplicit i forhold til besatte områder, men vi er opmærksomme på, om lokale forhold med hensyn til menneskerettigheder mv. kan spille ind og gøre investeringen uønsket. Selvom et emne ikke eksplicit indgår i Sampensions screeningsprogram betyder det derfor at kritiske forhold i relation til emnet her stadig kan medgå i screeningen.

Ja, Sampension har haft sådanne etiske overvejelser. Der har ikke været drøftelser i vores bestyrelse. I de komplicerede fx statsretlige og folkeretlige spørgsmål lytter Sampension til forskellige ekspertmæssige vurderinger på området samt politiske beslutninger hos den danske regering. Såfremt regeringen i Danmark måtte vælge politisk at boykotte fx

Israel eller andre her mellemøstlige stater, så vil Sampension indstille til sin bestyrelse, at vi skal støtte op om denne beslutning og generelt indrette vores investeringspolitik derefter.

SEB Pension

SEB investerer i virksomheder, der overholder internationale konventioner og retningslinjer. Eksempelvis UN Global Compact (www.unglobalcompact.org) og OECD Guidelines for Multinational Enterprises (www.oecd.org). Konventionerne omhandler blandt andet ulovlige aktiviteter i besatte palæstinensiske områder. Alt i alt overvåger vi mere end 2.500 virksomheder via et eksternt screeningsbureau.

Er der mistanke om at en virksomhed overtræder internationale konventioner, initierer vi en aktiv dialog med virksomheden med det formål at afdække evt. problemer og rette op på disse. Hvis virksomheden efter et rimeligt tidsforløb fortsat ikke imødekommer de internationale konventioner, kan SEB vælge at ekskludere virksomheden fra investeringsporteføljen.

Ja, konkret overvåger vi et antal virksomheder, og har også engageret med flere af disse.

Pensam

En række internationale konventioner danner baggrund for vores etiske spilleregler. Kort fortalt ser vi på, om selskaberne: respekterer basale menneskerettigheder, overholder principperne i en række internationale konventioner om miljø og arbejdsforhold, medvirker til alvorlige krænkelse af individers rettigheder i krig eller konfliktsituationer. Vi følger desuden de retningslinjer myndighederne i Danmark udstikker for pensionsselskabernes investeringsarbejde. Det er således målet, at vores investeringer følger bredt anerkendte principper og retningslinjer. Vi ligger dermed på linje med den danske pensionsbranche i dette spørgsmål.

Du kan læse mere om vores investeringer på PenSam.dk. Her kan du også finde en liste over de virksomheder, vi har investeret i (ultimo 2013) og de virksomheder vi har udelukket fra vores investeringsportefølje (ved udgangen af august 2014).

<https://www2.pensam.dk/om-pensam/Investering/etiske-investeringer/Sider/Ansvarlige-investeringer.aspx>

Du kan i øvrigt læse om den danske pensionsbranches holdning på Forsikring & Pensions hjemmeside, se <http://www.forsikringogpension.dk/temaer/etisk-ansvarlige-investeringer/etisk-ansvar/Sider/vestbredden.aspx>

PenSam lægger bredt anerkendte principper og retningslinjer til grund for investeringsarbejdet, se også ovenfor.

PenSam ønsker at investeringsarbejdet bygger på bredt anerkendte principper og retningslinjer, se ovenfor.

Nordea Liv og Pension

Nordea Liv & Pension driver kritisk dialog med selskaber, der bryder de internationale normer og regler for ansvarlige investeringer ved at være direkte involveret i forretninger og aktiviteter i de besatte områder – det gælder for følgende typer af selskaber og aktiviteter:

a) Selskaber direkte involveret i bosættelserne

Selskaber som direkte og bevidst understøtter opretholdelse af eksisterende bosættelser og/eller udvidelser af bosættelser stridende imod FNs Sikkerhedsråds resolution på området og Geneve-konventionens artikel 4. Det gælder for eksempel selskaber med aktiviteter indenfor opførelse af bosættelser samt konstruktion af infrastruktur, og forsynings- og serviceselskaber indenfor vand, elektricitet, sanitet, telekommunikation eller finansiering.

b) Selskaber der udvinder ressourcer fra de besatte områder

Selskaber med aktiviteter der bryder med Haag- og Geneve-konventionerne og retten til selvbestemmelse nedfældet i de internationale konventioner (ICCPR og ICESCR). Det gælder for eksempel selskaber, der udvinder ressourcer til byggematerialer.

c) Selskaber som leverer produkter og services til bosættelsernes sikkerhedssystemer/-infrastruktur

Selskaber som leverer produkter og services som f.eks. overvågningssystemer, identifikationssystemer, der bryder med retten til at bevæge sig frit og bosætte indenfor sit land som nedfældet i den internationale ICCPR-konvention samt retten til selvbestemmelse som nedfældet i ICESCR-konventionen, og som overtræder Geneve-konventionens artikel 4, og som strider imod domme fra den Internationale domstol i Haag.

Lykkes det ikke via kritisk dialog at få de berørte selskaber til at følge de internationale normer og regler, kan det resultere i, at selskabet ekskluderes fra Nordea Liv & Pensions investeringsunivers.

Nordea Liv & Pension driver (jvf 1) kritisk dialog med bl.a. de selskaber, der i strid med de internationale normer og regler på området, direkte og bevidst understøtter opretholdelse og ekspansion af bosættelserne samt sikkerhedssystemer/-infrastruktur i området.

Retningslinjerne for investeringer med tilknytning til området (jvf 1) er udarbejdet mhp. at sikre, at investeringerne er i overensstemmelse med de internationale normer og regler. De indgår i det samlede regelsæt for Ansvarlige Investeringer. Nordeas Responsible Investment-team har siden 2013 været i dialog med en række selskaber med aktiviteter i de besatte områder. Eks. mødtes teamet i april i Israel med selskaber, NGO'er, erhvervs- og arbejdstagerorganisationer om problematikken. Vi er af den overbevisning, at aktive investorer, der engagerer sig i disse spørgsmål, bidrager til transparens og øget bevidsthed om overholdelsen af menneskerettigheder samt de internationale konventioner. Nordeas Responsible Investment-team er fortsat i kritisk dialog med flere selskaber med aktiviteter i de besatte områder.

PensionDanmark

PensionDanmark vurderer selskaber og deres aktiviteter enkeltvist. De selskaber PensionDanmark investerer i, skal respektere national lovgivning. De skal også respektere de regler, normer og standarder, der følger af konventioner, sanktioner og andre internationale aftaler, som Danmark har tiltrådt.

Selskaber, som af den ene eller anden årsag ikke agerer i den bedste interesse for deres aktionærer, vil vi indlede en dialog med. Det kan være i forhold relateret til alt lige fra bestyrelsesforhold til gældende normer og konventioner inden for f.eks. arbejdstagerforhold.

F&P har oprettet en side specifikt i forhold til investeringer på Vestbredden, hvor branchens, Danmarks og EU's holdninger er skitseret: <http://www.forsikringogpension.dk/temaer/etisk-ansvarlige-investeringer/etisk-ansvar/Sider/vestbredden.aspx>.

Vi besidder ikke og foregiver ikke at have kompetencer ud i fortolkningen af Folkeretten/ Menneskerettighederne, der matcher dem, der er i Udenrigsministeriets Juridiske Tjeneste, hvorfor vi selvsagt tillægger deres vurdering, som den kommer til udtryk i den førte danske udenrigspolitik og konkrete sanktioner afgørende betydning – jf. hvorfor / hvorfor ikke selskab optræder på Udenrigsministeriets liste over gældende sanktioner: <http://um.dk/da/udenrigspolitik/folkeretten/sanktioner/gaeldende-sanktioner/>.

Lærernes Pension

Vi har ikke særskilte etiske retningslinjer for investeringer i de besatte områder. Vores etiske retningslinjer skal dække vores investeringer i mange lande og sammenhænge. I forbindelse med konflikter, følger vi de nationale og internationale retningslinjer på området.

Vi investerer ikke i en virksomhed, hvor det er verificeret, at virksomheden er involveret i opretholdelsen af ulovligt besatte territorier.

Ja. Den israelske besættelse af områder af Palæstina er ulovlig ifølge FN og Den Internationale Domstol (International Court of Justice). Derfor investerer vi ikke i en virksomhed, hvor det er verificeret, at virksomheden er involveret i opretholdelsen af besatte områder af Palæstina. For nuværende investerer vi ikke i 17 virksomheder på denne baggrund.

Bilag B: Politik for etiske investeringer for Københavns Kommune

En oversigt over København Kommunes svar på en rundspørge omhandlende kommunens etiske retningslinjer om investeringer på besatte områder foretaget af DanWatch d. 21.11.14.

Spørgsmål

Hvad er Københavns Kommunes etiske retningslinjer for investeringer i virksomheder i besatte områder?

Hvad er Københavns Kommunes etiske retningslinjer for investeringer i virksomheder, hvis produkter bliver anvendt til opretholdelsen af ulovligt besatte territorier, f.eks. bosættelser, checkpoints samt konstruktion af den israelske separationsmur?

Har I haft etiske overvejelser ved at investere i virksomheder, som har forbindelser til de besatte palæstinensiske områder, bosættelser, checkpoints, konstruktion af den israelske separationsmur mv.?

Københavns Kommune

- Københavns Kommune har en etisk investeringspolitik, der baseres på bl.a. FN-konventioner. Den etiske investeringspolitik er generelt gældende og gælder således også i konfliktfyldte områder.

- Som udgangspunkt vil det være i strid med kommunens etiske investeringspolitik. Vurderingen af selskabets aktiviteter sker i de konkrete tilfælde. Den etiske investeringspolitik administreres i praksis i regi af kommunens investeringsforening på basis af rådgivning fra det uafhængige etiske screening-selskab, Ethix SRI Advisors. Evt. eksklusion af selskaber sker som nævnt ud fra en konkret vurdering i de enkelte tilfælde.

- Ja, som udgangspunkt vil kommunen ikke investere i selskaber, der handler i strid med kommunens etiske investeringspolitik, men vurderingen af selskabernes aktiviteter sker ud fra en konkret vurdering i de enkelte tilfælde.

Bilag C: Politik for etiske investeringer for investeringsforeninger

En oversigt over investeringsforeningernes svar på en rundspørge omhandlende investeringsforeningernes etiske retningslinjer om investeringer på besatte områder foretaget af DanWatch d. 21.11.14.

Spørgsmål

Hvad er investeringsforeningens etiske retningslinjer for investeringer i virksomheder i besatte områder?

Hvad er investeringsforeningens etiske retningslinjer for investeringer i virksomheder, hvis produkter bliver anvendt til opretholdelsen af ulovligt besatte territorier, f.eks. bosættelser, checkpoints samt konstruktion af den israelske separationsmur?

Har I haft etiske overvejelser ved at investere i virksomheder, som har forbindelser til de besatte palæstinensiske områder, bosættelser, checkpoints, konstruktion af den israelske separationsmur mv.?

Nordea Invest

- Vore retningslinjer på dette område er udarbejdet mhp at sikre, at alle investeringer er i overensstemmelse med internationale normer og regler. De indgår i vort samlede regelsæt for Ansvarlige Investeringer. Nordea Invest driver, via vor samarbejdspartner Nordea Asset Management, kritisk dialog med selskaber, der bryder de internationale normer og

regler for ansvarlige investeringer ved at være direkte involveret i forretninger og aktiviteter i de besatte områder – det gælder for følgende typer af selskaber og aktiviteter:

- Selskaber direkte involveret i bosættelser i de besatte områder:
- Selskaber som direkte og bevidst understøtter opretholdelse af eksisterende bosættelser og/eller udvidelser af bosættelser stridende imod FNs Sikkerhedsråds resolution på området og Geneve-konventionens artikel 4. Det gælder for eksempel selskaber med aktiviteter indenfor opførelse af bosættelser samt konstruktion af infrastruktur, og forsynings- og serviceselskaber indenfor vand, elektricitet, sanitet, telekommunikation eller finansiering.
- Selskaber der udvinder ressourcer fra de besatte områder
- Selskaber med aktiviteter der bryder med Haag- og Geneve-konventionerne og retten til selvbestemmelse nedfældet i de internationale konventioner (ICCPR og ICESCR). Det gælder for eksempel selskaber, der udvinder ressourcer til byggematerialer.
- Selskaber som leverer produkter og services til bosættelsernes sikkerhedssystemer/-infrastruktur
- Selskaber som leverer produkter og services som f.eks. overvågningssystemer, identifikationssystemer, der bryder med retten til at bevæge sig frit og bosætte indenfor sit land som nedfældet i den internationale ICCPR-konvention samt retten til selvbestemmelse som nedfældet i ICESCR-konventionen, og som overtræder Geneve-konventionens artikel 4 og som strider imod domme fra den Internationale domstol i Haag.

Lykkes det ikke via kritisk dialog at få de berørte selskaber til at følge de internationale normer og regler, kan det resultere i, at selskabet ekskluderes fra Nordea Invests investeringsunivers.

- Nordea Asset Management driver (jvf 1) på Nordea Invest's vegne kritisk dialog med bl.a. de selskaber, der i strid med de internationale normer og regler på området, direkte og bevidst understøtter opretholdelse og ekspansion af bosættelserne samt sikkerhedssystemer/-infrastruktur i området.

- Nordea Asset Management's Responsible Investments-team har siden 2013 været i dialog med en række selskaber med aktiviteter i de besatte områder. For eks. mødtes teamet i april i Israel med selskaber, NGO'er, erhvervs- og arbejdstagerorganisationer om problematikken. Vi er af den overbevisning at aktive investorer, der engagerer sig i disse spørgsmål, bidrager til transparens og øget bevidsthed om overholdelsen af menneskerettigheder samt de internationale konventioner. Nordeas Responsible Investments-team er fortsat i kritisk dialog med flere selskaber med aktiviteter i de besatte områder.

Jyske Invest

Jyske Invests politik for ansvarlig investering er bredt formuleret således, at den oplister principper for vores tilgang. Således er politikken en oplistning af principper og ikke en detailbeskrivelse af hver enkelt potentielle udfordring i relation til ansvarlig investering. Af samme årsag er udfordringen vedr. investeringer i virksomheder der opererer i besatte områder ikke specifikt nævnt i vores politik.

Jeg har indsat vores politik nedenfor:

I Jyske Invest ser vi det som vores primære ansvar at optimere investorernes afkast bedst muligt. Jyske Invest tager samfundsansvar i forbindelse med investeringer, hvilket indebærer, at miljø, sociale forhold og god selskabsledelse (ESG) indgår i investeringsbeslutningerne. Jyske Invest har tilsluttet sig Principles for Responsible Investment (PRI), som er en fælles erklæring om at tage samfundsansvar i forbindelse med investeringer og efterlevelse af seks centrale principper for ansvarlige investeringer.

Jyske Invest samarbejder med andre investorer om at udøve aktivt ejerskab i forhold til selskaber med ESG-udfordringer.

Jyske Invest har en aftale med en ekstern rådgiver, hvorfra Jyske Invest to gange årligt modtager en screeningrapport over selskaber med alvorlige overskridelser af internationale normer eller konventioner.

ESG-forhold inddrages også ved investering i statsobligationer. Jyske Invests investeringer i statsobligationer overholder internationale sanktioner og forbud vedtaget af FN og EU. For at kunne vurdere rapporterne fra den eksterne rådgiver, beslutte bidraget til samarbejdet med andre investorer om aktivt ejerskab samt agere i situationer med ESG-udfordringer har Jyske Invest etableret et internt forum, som hurtigt kan træde sammen og afgøre, hvordan Jyske Invest forholder sig til den enkelte investering eller det enkelte selskab.

Ansvarlighed i valget af investeringer er en meget kompliceret sag. Der er langt fra enighed om, hvad der er ansvarlig investering. Investorer, myndigheder, medier, politikere og interesseorganisationer har forskellige opfattelser heraf. Jyske Invest vil ikke lade sig binde af bestemte konventioner eller internationale chartre. Jyske Invest ønsker selv at vurdere, hvilke selskaber og brancher som er samfundsmæssigt ansvarlige at investere i.

Den ansvarlige investeringspolitik kan findes på foreningens hjemmeside. Jyske Invest kommunikerer i hel- og halvårsrapporter om den seneste udvikling på området. I disse rapporter kommunikerer Jyske Invest om status på arbejdet med aktivt ejerskab herunder antallet af sager og udviklingen. Jyske Invest rapporterer årligt til PRI og udvalgte dele af denne rapportering kan findes på både Jyske Invests og PRIs hjemmeside.

Den ansvarlige investeringspolitik er vedtaget af bestyrelsen for Jyske Invest den 28. maj 2014. Det er den til enhver tid af bestyrelsen vedtagne politik, som gælder.

Nykredit Invest

- Nykredit Invests investeringspolitik bygger på overholdelse af international ret. Alle vores investeringer screenes hvert kvartal med hjælp fra vores rådgivere.

Problemstillingen omkring de besatte områder hidrører som udgangspunkt til Folkeretten. Særligt de seneste to år er FN og EU blevet meget mere præcise i spørgsmålet om, hvordan selskaber bør opføre sig, hvis de har aktiviteter i besatte områder. Det er meget betragtelige ændringer området har gennemgået.

Det begyndte med rapporten fra særligt udsendte rapportør, R. Falk, offentliggjort den 19. september 2012 (dokument nr. A/67/379) samt afsnit 117 i den udvidede

baggrundsrapport udsendt sammen med denne. Rapporten slog endegyldigt fast, at FN's afgørelser vedr. de besatte palæstinensiske områder ikke kun var gældende for lande, men at også virksomheder havde en forpligtelse til at orientere sig, så de ikke implicit modarbejdede disse afgørelser.

Sideløbende med flere opfølgende rapporter vedtog FN-landene UN Guiding Principles on Business and Human Rights. Implementeringen af disse principper er netop påbegyndt. Den danske stat lancerede tidligere i år en plan for implementeringen af disse, ligesom OECD har en arbejdsgruppe dedikeret dette emne.

Den 6. juni 2014 offentliggjorde UN Human Rights Council's working group [en rapport](#), der netop med udgangspunkt i de nye UN Guiding Principles, understreger selskabers forpligtelse til at undersøge, om deres aktiviteter i et besat område, der medvirker til brud på menneskerettigheder. Dermed ligger forpligtelsen hos selskabet frem for på et nationalt/overnationalt niveau.

En måned senere fulgte en række EU-lande op på rapporten med [anbefaling til selskaber](#) om at tage sig i agt og orientere sig ved aktiviteter i besatte områder, da ejendomsrettigheder i disse områder er uafklarede, og EU-landene vanskeligt ville kunne forsvare deres interesser i forbindelse med en fredsaftale.

Nykredit Invest forholder sig til den enhver tid gældende international retsorden, og i den forbindelse også de krav, der stilles til virksomheder, herunder de særlige krav til due diligence, hvis de opererer i besatte områder. Når de krav skærpes, som vi har set det henover sommeren 2014, så skærpes Nykredit Invests krav tilsvarende. Det uanset om der er tale om de besatte palæstinensiske områder, Vestsahara eller et helt tredje område.

- Private selskaber kan have lovlige aktiviteter i de besatte områder, men selskaberne skal orientere sig, om disse er i overensstemmelse med international ret. Det indebærer jf. UN Guiding Principles, at selskabet skal gennemføre en due diligence og ikke mindst kommunikere om denne til sine interessenter.

Nykredit Invest driver som udgangspunkt aktivt ejerskab med et selskab, hvis deres aktiviteter er i strid med international ret. Netop ved at få selskabet til at ændre adfærd, vil vi opnå størst effekt på problemstillingen. Nykredit får i dette arbejde bistand fra vores rådgivere MSCI ESG Research og Ethix.

- Nykredit Invest har haft eksponering mod problemstillingen gennem flere internationale selskaber. Hvert tilfælde har egne betydningsfulde dimensioner. Eksempelvis om der er tale om generelle aktiviteter i området eller om målrettede aktiviteter mod ulovlige installationer som bosættelser eller separationsmuren.

Vi har i lighed med Danwatch haft fokus på G4S, og i den forbindelse drevet aktivt ejerskab med dem for at få dem til at ændre adfærd. Ligesom [Danwatch selv noterede vi i 2011](#), at selskabet erklærede at ville trække sig fra sine sikkerhedsaktiviteter på Vestbreden. Vi følger fortsat effektueringen af dette løfte. Senest i forbindelse med dialog med selskabet i august 2014.

Nykredit Invest er gennem vores rådgiver Ethix også i dialog med selskaber som Motorola og Alstom vedr. deres aktiviteter i de besatte områder. Alstom i forbindelse med jernbaneprojekt og Motorola i forbindelse med servicering af overvågningsudstyr.

Sparinvest

We have one answer in response to all three of your questions.

As a general principle of Sparinvest's Responsible Investment policy we are strong believers in dialogue rather than exclusion. However, in the case of our ethical funds and mandates, we will exclude/divest from companies verifiably in breach of normative behavior – as defined by such international agreements as the UN Global Compact, the OECD Guidelines for Multinational Enterprises and the more recent UN Guiding Principles on Human Rights.

Companies, such as those mentioned in your questions, whose activities assist with such illegal occupations are therefore assessed within the broader framework of established Corporate Social Responsibility norms and guidelines that apply globally and will be picked up by our norms-based ethical screening.

Sydivest

Sydivest har formuleret en ansvarlig investeringspolitik, som kan findes på foreningens hjemmeside. Den indeholder ikke specifikke formuleringer vedrørende investeringer i virksomheder i besatte områder. Sydivest samarbejder med GES om at føre den ansvarlige investeringspolitik ud i livet. Vi har en engagementtilgang til ansvarlige investeringer, hvilket betyder, at vi ikke automatisk sælger selskaber, som bryder internationale konventioner og normer, men søger at påvirke selskaberne til at ændre adfærd. Synes det udsigtsløst, bliver de relevante selskaber overført på vores liste over selskaber, som vi ikke investerer i. P.t. er der tre selskaber med relation til de ulovlige bosættelser på Vestbredden, som vi ikke investerer i, og det er Elbit Systems, Jerusalem Economy Ltd. og Industrial Buildings Corporation.

Danske Invest

- "Danske Banks Retningslinjer for Ansvarlige Investeringer gælder uanset, hvor selskaber har aktiviteter, og gælder derfor også i konfliktramte områder som de besatte områder."

- "Danske Banks Retningslinjer for ansvarlige investeringer bygger på FN støttede principper for selskabers samfundsansvar. Selskaber skal overholde disse principper, i praksis betyder det, at visse selskabsaktiviteter vil være problematiske."

- "Vi vurderer løbende selskabsaktiviteter i forhold til vores retningslinjer. I den forbindelse offentliggør vi to gange årligt selskaber, vi har udeladt fra investeringsuniverset. "

SEB Invest

- SEB investerer i virksomheder, der overholder internationale konventioner og retningslinjer. Eksempelvis UN Global Compact (www.unglobalcompact.org) og OECD Guidelines for Multinational Enterprises (www.oecd.org). Konventionerne omhandler blandt andet ulovlige aktiviteter i besatte palæstinensiske områder. Alt i alt overvåger vi mere end 2.500 virksomheder via et eksternt screeningsbureau.

- Er der mistanke om at en virksomhed overtræder internationale konventioner, initierer vi en aktiv dialog med virksomheden med det formål at afdække evt. problemer og rette op på disse. Hvis virksomheden efter et rimeligt tidsforløb fortsat ikke imødekommer de internationale konventioner, kan SEB vælge at ekskludere virksomheden fra investeringsporteføljen.

- Ja, konkret overvåger vi et antal virksomheder, og har også engageret med flere af disse.

BankInvest

Det har ikke været muligt at få et svar fra BankInvest.

Bilag D: Supermarketers svar i fuld længde

I oktober 2014 sendte DanWatch en rundspørge ud til 9 importører eller forhandlere af israelsk frugt og grønt produkter. Nedenstående er de svar DanWatch modtog på rundspørgen.

Dansk Supermarked

1. Hvilke israelske eksportører køber I varer fra? Brands, landbrugssammenslutninger og enkeltproducenter. (Også selvom det er igennem internationale forhandlere)
Det er ikke oplysninger, vi videregiver.
2. Importerer I jeres israelske frugt og grønt direkte fra Israel, eller gennem 3. land i Europa?
Primært gennem 3. part i Europa
3. Har I en politik om, hvorvidt I vil føre varer fra bosættelser? Hvis ja, hvorfor? Hvis nej, hvorfor ikke?
Vi har en politik om, at vi ikke vil føre varer fra områder, der er besat af fremmede magter, ud fra den betragtning at der er risiko for, at menneskerettighederne ikke respekteres
4. Har I oplevet vanskeligheder med at vurdere, om varer er fra Israel eller fra bosættelser?
Nej
5. Såfremt I ikke ønsker at føre bosætter varer, hvilken garanti stiller jeres israelske eksportører, eller mellemhandlere, for at der ikke er varer fra bosættelser iblandt de israelske varer I importerer?
De underskriver en tillægsaftale til vores samhandelsaftale, hvori de bekræfter, at varer solgt til DS ikke stammer fra besatte områder, og at en overtrædelse heraf vil være en væsentlig misligholdelse af samhandelsaftalen, der berettiger til øjeblikkelige opsigelse af denne.
6. Hvad gør I for at sikre jer at denne garanti bliver overholdt?
Vi stoler på, at vore leverandører ved deres underskrift på erklæringen bekræfter deres ønske om et kontinuerligt samarbejde, og derfor overholder vores betingelse.

Coop

1. Hvilke israelske eksportører køber I varer fra? Brands, landbrugssammenslutninger og enkeltproducenter. (Også selvom det er igennem internationale forhandlere)
Cooperative, + Mehadrin + Nordenstedt
2. Importerer I jeres israelske frugt og grønt direkte fra Israel, eller gennem 3. land i Europa?
Vi har både direkte import og køber gennem agent (Sverige)
3. Har I en politik om, hvorvidt I vil føre varer fra bosættelser? Hvis ja, hvorfor? Hvis nej, hvorfor ikke?
I overensstemmelse med Coops politik for etisk handel vil Coop IKKE sælge varer fra de israelske bosættelser på Vestbredden.
4. Har I oplevet vanskeligheder med at vurdere, om varer er fra Israel eller fra bosættelser?
Vi beder hvert år vores israelske leverandører bekræfte skriftligt, at varer leveret til Coop DK ikke er produceret i de besatte områder. Dokumenterne opdateres 1 gang årligt. Sidst i december 2013/juli 2014.
5. Såfremt I ikke ønsker at føre bosætter varer, hvilken garanti stiller jeres israelske eksportører, eller mellemhandlere, for at der ikke er varer fra bosættelser iblandt de israelske varer I importerer?
6. Hvad gør I for at sikre jer at denne garanti bliver overholdt?
Svar til 5 og 6: Vi gør løbende vores leverandører opmærksomme på vores krav, som også fremgår af samhandelsaftalerne ligesom vi beder leverandørerne bekræfte skriftligt, at varer leveret til Coop DK ikke er produceret i de besatte områder. Vi har ikke haft grund til at betvivle ægtheden af disse bekræftelser og har ikke haft anledning til at tro, at produkter skulle komme fra de besatte områder.

Lidl

1. Hvilke israelske eksportører køber I varer fra? Brands, landbrugssammenslutninger og enkeltproducenter. (Også selvom det er igennem internationale forhandlere)
Lidl Danmark har ikke israelsk frugt og grønt i sortimentet.
2. Importerer I jeres israelske frugt og grønt direkte fra Israel, eller gennem 3. land i Europa?
Lidl Danmark har ikke israelsk frugt og grønt i sortimentet.
3. Har I en politik om, hvorvidt I vil føre varer fra bosættelser? Hvis ja, hvorfor? Hvis nej, hvorfor ikke?
Lidl Danmark er en apolitisk virksomhed, og har derfor ikke en nedskrevet politik om hvorvidt vi vil føre varer fra bosættelser. Da Israel er et af de lande vi ikke har frugt og grønt fra i sortimentet er det heller ikke et spørgsmål der har været diskuteret.
4. Har I oplevet vanskeligheder med at vurdere, om varer er fra Israel eller fra bosættelser?
I Lidl går vi meget op i sporbarhed, og derfor får vi regelmæssig oplysninger fra alle vores leverandører, herunder oplysninger om dyrkningsområder. Vi har dog som sagt intet frugt og grønt fra Israel og dermed heller ingen leverandører i Israel.
5. Såfremt I ikke ønsker at føre bosættervarer, hvilken garanti stiller jeres israelske eksportører, eller mellemhandlere, for at der ikke er varer fra bosættelser iblandt de israelske varer I importerer?
Lidl Danmark har ikke israelsk frugt og grønt i sortimentet.

Systemfrugt

1. Hvilke israelske eksportører køber I varer fra? Brands, landbrugssammenslutninger og enkeltproducenter. (Også selvom det er igennem internationale forhandlere)
Vi har en politik om ikke at udlevere vores leverandørportefølge.
2. Importerer I jeres israelske frugt og grønt direkte fra Israel, eller gennem 3. land i Europa?
Vi importerer både direkte fra Israel og via 3. land i Europa.
3. Har I en politik om, hvorvidt I vil føre varer fra bosættelser? Hvis ja, hvorfor? Hvis nej, hvorfor ikke?
Vi handler i overensstemmelse med de Danske & internationale konventioner/bestemmelser samt vores kunders krav.
4. Har I oplevet vanskeligheder med at vurdere, om varer er fra Israel eller fra bosættelser?
Nej - vi har udført audit i maj 2012 hos vores leverandører fra Israel.
5. Såfremt I ikke ønsker at føre bosættervarer, hvilken garanti stiller jeres israelske eksportører, eller mellemhandlere, for at der ikke er varer fra bosættelser iblandt de israelske varer I importerer?
De har underskrevet vores leverandørsamhandelskontrakt.
6. Hvad gør I for at sikre jer at denne garanti bliver overholdt?
Der er et punkt i vores leverandørsamhandelskontrakt omhandlende netop dette emne og dette er understøttet af vores audit.

SuperBest - Dagrofa

Dagrofa har indenfor frugt og grønt ingen direkte samhandelspartnere i Israel. Vi køber ikke varer fra bosættelser og vores importører bekræfter, at deres varer ikke stammer fra bosættelser og giver på foranledning en dokumentation.

SuperBest hører til hos os.

Bilag E: Rejseselskabernes svar i fuld længde

Spørgsmål

- Benytter I jer af ressorts ved Det Døde Hav på Vestbredden?
- Hvordan forholder I jer til markedsføring af Østjerusalem som Israelsk?
- Hvordan forholder I jer til markedsføring af rejsemål på den besatte Vestbred og Golan som israelske?
- Hvordan forholder I jer til at have eventuelle rejsemål i israelske bosættelser på Vestbredden og Golan?
- Hvordan forholder I jer til at besøge ved bosættelser eller besatte seværdigheder, såsom Qumran, støtter bosættelsen økonomisk og symbolsk?

Albatros Travel A/S

Albatros Travel ønsker ikke at svare.

Bravo Tours

Tak for din mail, og for at delagtiggøre os i rapporten.

Jeg kan kommentere dette så langt at Bravo Tours IKKE længere producerer rejser til Israel. Dette fremgår også af vores hjemmeside. Det er korrekt at vi tidligere har haft dette på programmet, men på grund af sikkerhedssituationen i landet har vi valgt at indstille produktionen.

Umiddelbart er dette min kommentar på din henvendelse, at vi ikke som rejsearrangør ikke producerer rejser til de, i rapporten, omtalte, områder.

Skulle en ny produktion komme på tale, vil vi naturligvis gerne tage stilling til de spørgsmål du nævner.

Risskov Travel Partner

Risskov Travel Partner ønsker ikke at svare.

Strobel Travel ApS

Umiddelbart ønsker Strobel Travel ikke at kommentere, hverken på rapporten eller på de spørgsmål du har tilføjet nederst i din mail. Strobel Travel ønsker ikke at blande politik og rejser sammen. Strobel Travel forholder sig til de retningslinjer og anbefalinger som er tilgængelige på Udenrigsministeriets hjemmeside (<http://um.dk/da/rejse-og-ophold/rejse-til-udlandet/rejsevejledninger/israel/>), da de må siges at reflekterer den officielle politik på området. Såfremt det vurderes, af relevante myndigheder/organisationer, at Strobel Travel har overtrådt de etiske retningslinjer opsat af DRF og/eller lov om markedsføring, imødeser Strobel Travel en henvendelse fra disse myndigheder/organisationer.

Tikva Travel

Vi har ingen kommentarer til din mail/rapport.

Jeg skal bemærke, at Wikipedia omtaler Jerusalem som én by, der er opdelt i bydele, hvor Østjerusalem er en af disse bydele.

Som opfølgning på din mail vil vi indsætte et link til Wikipedia i vores omtale af storbyferien i Jerusalem og rundrejsen, så folk kan opsøge mere information, hvis de ønsker det. Vi var ikke opmærksomme på, at der kunne være et ønske/krav om en klarere adskillelse i markedsføringen af byen.

Tilsvarende vil vi ved næste opdatering af beskrivelsen af rundrejsen lægge et link ind til den engelske version af omtalen af Katzrin, evt. med en parentes om "(ligger i de annekterede Golanhøjder)" og ligeledes her også link til Wikipedia omkring dette.

Vi benytter i øvrigt både arabisk-muslimske og dansk-israelske guider.

Tak for, at du har gjort os opmærksom på, at vi har nogle fejl i vores omtale af stederne. Vi har ikke tænkt over det på den måde, som du beskriver.

Unitas Rejser A/S

Vi har respekt for personer på begge sider, både Israeler og Palæstinenser, men så absolut ikke for alle handlinger der sker i området.

Hovedparten af dine punkter henvender sig til "ordlyden" som enten er Israel eller Israel / Palæstina. Og det er der såmænd ingen forklaring på, andet end at det nok virker lidt rodet, med baggrund i, at de fleste der rejser til området, rejser dertil for at se "Jesus fodspor", og det uanset om det hedder det ene eller andet, så forbindes det med Israel. Samtidig kommer der flere rejser med den politisk vinkel på også, og her er deltagerne ofte nogen der har sat sig mere ind i den del, og derfor vægter forskellen mere mellem Israel og Palæstina. Derfor er den overskrift langsomt kommet med ind over.

Vi ser ingen problemer i, og kan sagtens følge dine punkter, at vi præcisere klart og tydeligt, at rejsen går til Israel og Palæstina, at de nævnte steder lægger i Palæstina / Vestbredden, Golan osv. Helt enig deri. Så det bliver rettet i allerede udarbejdet materiale og på hjemmesiden, samt i medarbejdernes bevidsthed.

Jesus kom til Jerusalem, og ikke til Øst-Jerusalem, derfor gætter jeg på, at besøget i Den gamle By osv, er i Jerusalem og ikke Øst-Jerusalem. Men det er et spørgsmål om vaner og tekst, så det retter vi også til, så det fremstår som Østjerusalem.

Vi vægter højt at støtte kristne, og derfor er vores største samarbejdspartner også en kristen palæstinenser, der er boet i Østjerusalem, har palæstinensiske chauffører, og i det omfang det er muligt også boer på kristne ejet hoteller. Her har vi i de senere år også flyttet mere og mere omsætning til Østjerusalem og Betlehem.

I det omfang det er muligt støtter vi palæstinenserne, men desværre er det ikke altid muligt at "undgå" Bosættelserne, uden at de så også vil gå ud over palæstinenserne. Så det er en opvejning, og andre gange er det ikke nemt at gennemskue om det er den ene eller anden part der står bag. Dermed sagt, kan vi godt besøge Qumran, når det samtidig betyder, at rejsen går gennem Palæstina, med indtægter til disse også.

På visse af vore ture besøges også Israelske bosættelser, men det er IKKE for at anerkende dem, ikke for at styre gæsternes holdning, men for at vise gæsterne begge sider, i og udenfor hegnet osv.

På vore individuelle rejser, tilbyder vi også Kibbutz ophold, og her kan jeg læse ud af din beskrivelse, at vi ikke tydeligt nok beskriver, at "denne Kibbutz er en ulovlig bosættelse....." Den information vil naturligvis blive tilrettet også – for desværre er der ikke mange andre overnatningsmuligheder i visse egne end netop disse Kibbutz'er.

Vi forsøger at være så neutrale som muligt, men også tage hensyn til vore egne personlige og firmaets grundholdninger, de officielle meldinger (DK, EU, FN), men også at sørge for at oplyse gæsterne, så de selv kan drage deres konklusioner.

Umiddelbart tror jeg at jeg her kort har fået svaret på dine spørgsmål og vil samtidig gerne takke for jeres gennemgang, således at vi kan få ryddet op og ensrettet hjemmesiden.

Slutnoter

- 1 Official Journal of the European Union Volume 56, 19 July 2013, s. 9-11, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2013:205:FULL:EN:PDF> Sherwood, H. 2013 EU takes tougher stance on Israeli settlements. The Guardian <http://www.theguardian.com/world/2013/jul/16/eu-israel-settlement-exclusion-clause>; Udenrigsministeriet, 2014: Information om finansielle og økonomiske aktiviteter i bosættelser, Eksportrådets vejledning om mærkning af bosættelser til danske virksomheder <http://greetings.um.dk/da/eksporttraadet/markeder/markedsnyheder/newsdisplay-page/?newsID=5E152FBB-4D71-4045-BEA5-D9438B0C1E67>
- 2 Geneve Konventionen IV, 1949, art. 49 <https://www.icrc.org/appl/c/ihl/ihl.nsf/7c4d08d9b287a-42141256739003e636b/6756482d-86146898c125641e004aa3c5>
- 3 FN's Generalforsamling, 2012, resolution 66/78 <http://unispal.un.org/UNISPAL.nsf/47D4E277B48D9D3685256DDC00612265/C2A00B6E6E1C02CF8525798E00578F75>
- 4 Security Council, S/RES/446, 1979 <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/BA123CDED3EA84Ahttp://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/BA123CDED3EA84A5852560E50077C2DC>
- 5 General Assembly, A/RES/47/172, 1992 <http://www.un.org/documents/ga/res/47/a47r172.htm>
- 6 Security Council, S/RES/446, 1979 <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/BA123CDED3EA84A5852560E50077C2DC>
- 7 Basic Law: Jerusalem, Capital of Israel, 1980 http://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic10_eng.htm
- 8 FN's Sikkerhedsråd, 1980, resolution 478 <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/DDE590C6FF232007852560DF0065FDDB>
- 9 Embassies and Consulates in Israel: <http://www.science.co.il/Embassies.asp>
- 10 Israeli Ministry of Foreign Affairs, 2007: The Anti-Terrorist Fence vs. Terrorism <http://securityfence.mfa.gov.il/mfm/web/main/missionhome.asp?MissionID=45187>
- 11 Den Internationale Domstol i Haag, 2004: Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory <http://www.icj-cij.org/docket/files/131/1671.pdf>
- 12 Sherwood, H. 2013 EU takes tougher stance on Israeli settlements. The Guardian <http://www.theguardian.com/world/2013/jul/16/eu-israel-settlement-exclusion-clause>; Udenrigsministeriet, 2014: Information om finansielle og økonomiske aktiviteter i bosættelser, Eksportrådets vejledning om mærkning af bosættelser til danske virksomheder <http://greetings.um.dk/da/eksporttraadet/markeder/markedsnyheder/newsdisplay-page/?newsID=5E152FBB-4D71-4045-BEA5-D9438B0C1E67>
- 13 Office of the High Commissioner for Human Rights, 2014, Statement on the implications of the Guiding Principles on Business and Human Rights in the context of Israeli settlements in the Occupied Palestinian Territory <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/OPTStatement6June2014.pdf>
- 14 Office of the High Commissioner for Human Rights, 2014, Statement on the implications of the Guiding Principles on Business and Human Rights in the context of Israeli settlements in the Occupied Palestinian Territory, side. 11 <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/OPTStatement6June2014.pdf>
- 15 UN Guiding Principles on Businesses and Human Rights' 11. princip, http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf?v=1392752313000/_/jcr:system/jcr:versionstorage/12/52/13/125213a0-e4bc-4a15-bb96-9930bb8fb6a1/1.3/jcr:frozensnode
- 16 Office of the High Commissioner for Human Rights, 2014, Statement on the implications of the Guiding Principles on Business and Human Rights in the context of Israeli settlements in the Occupied Palestinian Territory, side. 11 <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/OPTStatement6June2014.pdf>
- 17 Updating the Guidelines for Multinational Enterprises Discussion Paper, June 30, 2010, s.1, §4. <http://www.oecd.org/investment/mne/45545887.pdf>
- 18 Updating the Guidelines for Multinational Enterprises Discussion Paper, June 30, 2010, s.1, §4. <http://www.oecd.org/investment/mne/45545887.pdf>
- 19 UN Guiding Principles on Business and Human Rights, 2011, s.4 http://www.ohchr.org/documents/publications/GuidingPrinciplesBusinesshr_en.pdf
- 20 ISS: Annual report, 2013, p. 51, http://files.shareholder.com/downloads/ABEA-5AS-MJV/3866419510x0x643191/62F49785-04F6-4238-AADE-CF7675513337/ISS_Annual_Report_2012.PDF
- 21 Interview med Kenth Kærhøg, Head of Group Communication ISS, 21/1/15 & 6/2/15
- 22 DanWatch: ISS sælger sikkerhedsfirma i israelske bosættelser, 30/7/14 <https://www.danwatch.dk/da/artikler/iss-saelger-sikkerhedsfirma-i-israelske-bosaettelser/489>
- 23 G4S, 2013: Årsrapport <http://www.g4s.com/~media/Files/Annual%20Reports/G4S%20Annual%20Report%202013.ashx>
- 24 DanWatch: G4S tilbagetog fra bosættelser trækker ud, 17/10/11 <https://www.danwatch.dk/da/artikler/g4s-tilbage-tog-fra-bosaettelser-traekker-ud/104>, Interview med Nigel Lockwood, G4S Group CSR Manager, 19/1/15, G4S: Israel Independent Review Findings, 2/7/15, <http://www.g4s.com/~media/Files/CSR%20Reports/G4S%20Israel%20Independent%20Review%20Findings%20-%20June%202014.ashx>
- 25 Den Internationale Domstol i Haag, 2004: Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory <http://www.icj-cij.org/docket/files/131/1671.pdf>
- 26 DanWatch: G4S tilbagetog fra bosættelser trækker ud, 17/10/11 <https://www.danwatch.dk/da/artikler/g4s-tilbage-tog-fra-bosaettelser-traekker-ud/104>
- 27 DanWatch interview med Group CSR Manager for G4S, Nigel Lockwood, 19/1/15
- 28 DanWatch: G4S Trækker sig fra israelske fængsler, 16/6/14, <http://www.danwatch.dk/da/artikler/g4s-traekker-sig-fra-israelske-faengsler/430>
- 29 DanWatch interview med Group CSR Manager for G4S, Nigel Lockwood, 19/1/15
- 30 BTselem, 2011: Dispossession and Exploitation. Israel's Policy in the Jordan Valley and Northern Dead Sea, s. 41 http://www.btselam.org/download/201105_dispossession_and_exploitation_eng.pdf
- 31 Who Profits, 2012: Tracking the Trade Trail of Settlement Products, s. 13 http://whoprofits.org/sites/default/files/aha-va_report_final.pdf; Bosættelser er ofte kibbutzer, kollektive samfund, der på samme måde som kommuner kan have investeringer i diverse virksomheder. Kilde: Helman, A. 1992 The Israeli Kibbutz as a Socialist Model. Jour Inst & Theor Eco. 148, p. 168-183
- 32 Israeli Defense Force, The Civil Administration Judea and Samaria Region, 2011: Public Inquiries http://s3.amazonaws.com/codepink4peace.org/downloads/CivilAdministrationResponse_Eng.pdf
- 33 Haag Konventionen IV 1907, art. 55 http://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp#art55
- 34 Telefon interview med Trademate Cosmetics d. 17.9.14
- 35 Telefon interview med Trademate Cosmetics d. 17.9.14

- 36 Email interview med Matas d. 18.9.14
- 37 Email interview med Matas d. 15.9.14
- 38 Magasin hjemmeside: <http://www.magasindk/maerker/ahava>, besøgt 17.9.14
- 39 Email interview med Magasin, 15.9.2014
- 40 Telefon interview med Salling d. 19.9.14
- 41 DanWatch: Sephora dropper israelsk hudplejeprodukt, d. 2/10/14 <https://www.danwatch.dk/da/artikler/sephora-dropper-israelsk-hudplejeprodukt/514>, DanWatch: Butikker dropper salg af kosmetik fra ulovlige bosættelser, d.26/9 2014, <https://www.danwatch.dk/da/artikler/butikker-dropper-salg-af-kosmetik-fra-ulovlige-bosaettelser/504>
- 42 Email interview med Matas d. 12.9.14
- 43 Email interview med Magasin d. 15.9.14
- 44 Telefon interview med Salling d. 19.9.14
- 45 Sephora hjemmeside: <http://www.sephora.dk/brands/eksklusive-brands/ahava/pid1690.html>, besøgt 17.9.14
- 46 Sodastream årsrapport 2013: <https://drive.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0BxplDHP3xNt0SnU5dWxpbGdnajQ/view?usp=sharing>
- 47 Sodastream årsrapport 2013, s. 21 <https://drive.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0BxplDHP3xNt0SnU5dWxpbGdnajQ/view?usp=sharing>
- 48 Sodastream årsrapport 2013, s. 21 <https://drive.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0BxplDHP3xNt0SnU5dWxpbGdnajQ/view?usp=sharing>, Sodastream årsrapport 2012, s. 36, http://www.sec.gov/Archives/edgar/data/1502916/000114420412024709/v310532_jp-20f.htm
- 49 Sodastream årsrapport 2013, s. 12 <https://drive.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0BxplDHP3xNt0SnU5dWxpbGdnajQ/view?usp=sharing>
- 50 <http://www.sodastream.dk/store-locator>, hjemmeside besøgt 15/1/15
- 51 The Guardian: SodaStream to move factory out of West Bank Israeli settlement, <http://www.theguardian.com/business/2014/oct/29/sodastream-move-factory-west-bank-israel-slash-forecast>; Haaretz: SodaStream to move factory from West Bank to southern Israel, <http://www.haaretz.com/business/1.623421>
- 52 Sodastream årsrapport 2013, s. 21 <https://drive.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0BxplDHP3xNt0SnU5dWxpbGdnajQ/view?usp=sharing>, Sodastream årsrapport 2012, s. 17, http://www.sec.gov/Archives/edgar/data/1502916/000114420412024709/v310532_jp-20f.htm
- 53 Haaretz: Who is tapping Israel's water sources for profit?, <http://www.haaretz.com/business/.premium-1.531823>, <http://www.reuters.com/article/2012/01/17/edensprings-idUSL6E8CH12020120117>
- 54 Haag Konventionen IV 1907, art. 55 http://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp#art55
- 55 Ynetnews: Mey Eden sold to foreign investment fund, <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4392875,00.html>; Haaretz: Mayanot Eden selling Israel, Europe business to Rhone Capital for 70 million euros, <http://www.haaretz.com/business/1.530100>
- 56 Israel Export Institute 2013: Food and Beverage Industry, s. 3, http://www.export.gov.il/uploadfiles/05_2013/foodindustry_2013.pdf
- 57 The Israel Export and International Cooperation Institute, Israels Agriculture, s. 44, http://www.moag.gov.il/agri/files/Israel's_Agriculture_Booklet.pdf
- 58 Jordan Valley Regional Council hjemmeside, besøgt d. 4.1.15. Screenshot: <https://docs.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0B89LEeQsBwpdM1RDbHdo-Z1FINK0/edit> (oversat fra hebraisk via google translate)
- 59 Jordan Valley Regional Council hjemmeside, besøgt d. 4.1.15. Screenshot: <https://docs.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0B89LEeQsBwpdM1RDbHdo-Z1FINK0/edit> (oversat fra hebraisk via google translate)
- 60 Jordan Valley Tourism hjemmeside, <http://www.bikathayarden.co.il/english>, besøgt d. 5.1.15. Screenshot: <https://docs.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0B89LEeQsBwpdRnVObEJOWXNBVG8/edit?usp=drivesdk>
- 61 Palestinian Agriculture and Civil Society Organizations, Farming Injustice: International Trade with Israeli Agricultural Companies and the Destruction of Palestinian Farming, February 2013, s. 12, [file:///W:/PROJEKTER/2014%20-%20FKN%20-%20besatte%20omr%C3%A5der/2.%20Research/Frugt%20og%20gr%C3%B8nt/Farming-Injustice-Briefing-Feb2013-web.pdf](http://www.projekter/2014%20-%20FKN%20-%20besatte%20omr%C3%A5der/2.%20Research/Frugt%20og%20gr%C3%B8nt/Farming-Injustice-Briefing-Feb2013-web.pdf); Human Rights Watch: Separate and Unequal, December 2010, s. 18, http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/ipt1210webwcover_0.pdf
- 62 Jordan Valley Tourism hjemmeside, besøgt d. 5.1.15. Screenshot: <https://docs.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0B89LEeQsBwpdRnVObEJOWXNBVG8/edit?usp=drivesdk> - de nævnte bosættelser er sat ind i googlemaps <https://www.google.com/maps/@31.8294511,35.3817556,9z>
- 63 Oxfam, 2012: On the Brink, http://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/bp160-jordan-valley-settlements-050712-en_1.pdf; Human Rights Watch, 2014: Separate and Unequal, s. 65-68, http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/ipt1210webwcover_0.pdf
- 64 Kav LaOved, 2012: Employment of Palestinians in Israel and the Settlements, s. 37 <https://docs.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0B7QADw8e4Uf-b2FxaVBUDc1nbmc/edit?pli=1>
- 65 Kav LaOved, 2012: Employment of Palestinians in Israel and the Settlements, s. 37 <https://docs.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0B7QADw8e4Uf-b2FxaVBUDc1nbmc/edit?pli=1>; Oxfam, 2012: On the Brink, s. 17, http://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/bp160-jordan-valley-settlements-050712-en_1.pdf
- 66 Virksomheds hjemmeside, besøgt d. 4.1.15. Screenshot: <https://docs.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0B89LEeQsBwpdWS03bVnqU3J5S2s/edit>; Israel Exporter, hjemmeside besøgt 9.1.15. Screenshot: <https://docs.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0B89LEeQsBwpdM1RDbHdo-Z1FINK0/edit>
- 67 Virksomheds hjemmeside, besøgt d. 4.1.15. Screenshot: <https://docs.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0B89LEeQsBwpdbs2YW51M1dudFU/edit>
- 68 Mehadrin hjemmeside, besøgt d. 4.1.15. Screenshot: <https://docs.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0B89LEeQsBwpdNk1XSU1fWkZVMmM/edit>
- 69 Mehadrin hjemmeside, besøgt d. 4.1.15. Screenshot: <https://docs.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0B89LEeQsBwpdWS-03bVnqU3J5S2s/edit>
- 70 Billede: Jaffa emballage i Tomer bosættelse, israelsk oprindelsesmærkning, juni 2012. Foto: Mette Hædersdal Nielsen og Maria Lynge, <https://docs.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0BxplDHP3xNt0RDFK-c2c3aXFqzQ/edit>
- 71 Corporate Watch, 2013: Mehadrin: New evidence of mislabeled settlement produce <http://corporateoccupation.org/mehadrin-new-evidence-of-mislabeled-settlement-produce/>
- 72 Who Profits, 2014: Made in Israel, s.55, http://www.whoprofits.org/sites/default/files/made_in_israel_web_final.pdf
- 73 Se bilag D, Coop's svar på DanWatch's rundspørge i efteråret 2014
- 74 DanWatch fotodokumentation, 2014
- 75 Hadiklaims hjemmeside, besøgt d. 6.1.15. Screenshot: <https://docs.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0B89LEeQsBwpdMI-Rxd2ZWT0IMdke/edit>
- 76 Hadiklaims hjemmeside, besøgt d. 6.1.15. Screenshot: <https://docs.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0B89LEeQsBwpdZ3B-WQXB4QVg5MEk/edit>
- 77 Hadiklaims hjemmeside, besøgt d. 6.1.15.

- Screenshot: <https://docs.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0B89LEeQsBwPdME-U3UHfjBmtSLVE/edit>
- 78 Billede: Jordan River emballage, Gilgal bosættelse, juni 2012, Foto: Folkekirkens Nødhjælp <https://docs.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0BxpIDHp3xNt0UFR-nUGpMZTJsazg/edit>; Billede: Jordan River emballage, Tomer bosættelse juni 2012, Foto: Mette Hædersdal Nielsen og Maria Lyng <https://docs.google.com/a/danwatch.dk/file/d/0BxpIDHp3xNt0d-FN3TIV6M19WSEE/edit>
- 79 Who Profits, 2014: Made in Israel, s. 75, http://www.whoprofits.org/sites/default/files/made_in_israel_web_final.pdf
- 80 Who Profits, 2014: Made in Israel, s. 73, http://www.whoprofits.org/sites/default/files/made_in_israel_web_final.pdf
- 81 Se bilag A for pensionskassers politik for etiske investeringer
- 82 Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 25 February 2010, Firma Brita GmbH v Hauptzollamt Hamburg-Hafen, <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?langua=ge=en&num=C-386/08>
- 83 DanWatch: Forretning på Forbudt Land, 2012, s. 32, https://www.danwatch.dk/sites/default/files/documents/forretning_paa_forbudt_land_2012_final.pdf
- 84 DanWatch: Forretning på Forbudt Land, 2012, s. 29 og 31, https://www.danwatch.dk/sites/default/files/documents/forretning_paa_forbudt_land_2012_final.pdf
- 85 Corporate Watch, 2013: Mehadrin: New evidence of mislabelled settlement produce, <http://corporateoccupation.org/mehadrin-new-evidence-of-mislabelled-settlement-produce/>; Who Profits, 2014. Made in Israel, s. 54 og 77, http://www.whoprofits.org/sites/default/files/made_in_israel_web_final.pdf
- 86 Se bilag D, alle svar fra importører og forhandlere
- 87 Udviklingsminister Mogens Jensen (S), den 26. September 2014, kilde: Tv2 <http://finans.tv2.dk/nyheder/article.php/id-73863379%3Adanske-butikker-s%C3%83%C2%A6lger-kosmetik-fra-ulovlige-bos%C3%83%C2%A6ttelser.html>
- 88 Bezeq, 2013: Periodic Report, s. 45 (Vestbredden er beskrevet som 'Administered Territories'), <https://drive.google.com/file/d/0BxpIDHp3xNt0Xzj2bFjheEpnVXM/view?usp=sharing>
- 89 FN, 2012: Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in the Palestinian territories occupied since 1967, s. 13, <http://blog.unwatch.org/wp-content/uploads/Richard-Falk-BDS-report-to-UNGA-Oct-2012.pdf>; Amnesty, 2004: Under the rubble: House demolition and destruction of land and property, <http://www.amnesty.org/en/library/asset/MDE15/033/2004/en/2193fae2-d5f6-11dd-bb24-1fb85fe8fa05/mde150332004en.pdf>; Haaretz: The UN vs. Caterpillar, 16/6/04, <http://www.haaretz.com/print-edition/news/the-un-vs-caterpillar-1.125315>; Human Rights Watch, 2004: Razing Rafah: Mass Home Demolitions in the Gaza Strip, <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/rafah1004full.pdf>; Israel International News: D-9 Bulldozers En Route to IDF, Sale 'Never Frozen', 1/3/12, <http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/153334#.UGQGahw3pz8>
- 90 Human Rights Watch, 2010: I Lost Everything, s 27, http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/iotp0510webcover_1.pdf; Caterpillar beskriver i et brev til Who Profits hvordan dets udstyr sælges til den amerikanske hær, som overlever udstyret til den israelske hær: Who Profits, 2014: Facts on the Ground, http://www.whoprofits.org/sites/default/files/facts_on_the_ground_-_heavy_engineering_machinery_and_the_israeli_occupation.pdf
- 91 Email interview med Group Sustainability Manager, CRH, 4/10/14
- 92 Fotodokumentation: Who Profits, 2011, <http://www.whoprofits.org/company/cement-roadstone-holdings-crh>; Project Clean Hands, <http://projectcleanhands.wordpress.com/category/crh/crh-photos/>; OECD Watch, 2012: OECD Quartely Case Update March, s. 8, http://oecdwatch.org/publications-en/Publication_3782; Cemnet: Amnesty asks CRH to explain, 19/2/04, <http://www.cemnet.com/News/story/147836/amnesty-asks-crh-to-explain.html>
- 93 Business & Human Rights, 2011: Udtalelse fra Cemex (download link), <http://www.businesshumanrights.org/Links/Repository/1007019/jump>; Quarry Magazine: Multinational Companies Mining Occupied West Bank, 27/5/11, <http://www.quarry-magazine.com/Article.aspx?id=1821>
- 94 DanWatch: G4S Trækker sig fra israelske fængsler, 16/6/14, <http://www.danwatch.dk/da/artikler/g4s-traekker-sig-fra-israelske-faengsler/430>
- 95 The Marker: Jerusalem light rail operator abandoned, 8/6/09, <http://www.themarker.com/misc/1.530677>
- 96 PGGM, Statement Israeli trade banks, <https://www.pggm.nl/english/what-we-do/exclusions/Pages/statement-Israelian-trade-banks.aspx>; PGGM, 2013: Responsible Investment Annual Report, s. 48-49, https://www.pggm.nl/english/what-we-do/Documents/Responsible-Investment-Annual-Report_2013.pdf; Who Profits, 2013: Financing the Occupation Flash Report, s. 5-6, http://whoprofits.org/sites/default/files/banks_update_nov_2013.pdf; Bank Hapoalim filialer i bosættelser såsom Ariel, Beitar Illit, Modi'in Illit og Ma'ale Adumim, <https://www.bankhapoalim.co.il>, besøgt d. 30/10/14
- 97 Heidelberg, Israel, <http://www.heidelbergcement.com/en/israel>, besøgt 16/10/14
- 98 FN: 2014, Report of the Special Committee to Investigate Israeli Practices Affecting the Human Rights of the Palestinian People and Other Arabs of the Occupied Territories, <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/5CB-088A503903F6485257D880056B608>; Videodokumentation, Who Profits, 2011, <http://www.youtube.com/watch?v=ol-s86lYCuio#t=44>; School of Oriental and African Studies, University of London, 2009: UK economic links with Israeli settlements in occupied Palestinian territory, s. 49, http://www.monabaker.com/documents/UK_companies_and_Israeli_settlements_SOAS_090210.pdf; Israeli High Court of Justice judgement, 2009: Operations of quarries in the Judea and Samaria area, <http://www.yeshdin.org/userfiles/file/%D7%94%D7%9B%D7%A8%D7%A2%D7%95%D7%AA%D7%93%D7%99%D7%9F/psak.pdf>
- 99 HP statement, 2012, <http://business-humanrights.org/en/report-by-who-profits-criticises-hp-other-tech-companies-for-their-alleged-role-in-israeli-occupation-of-palestinian-territories#c65823>; FN, 2012: Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in the Palestinian territories occupied since 1967, s. 12, <http://blog.unwatch.org/wp-content/uploads/Richard-Falk-BDS-report-to-UNGA-Oct-2012.pdf>; FN, 2007: The Humanitarian Impact of the West Bank Barrier on Palestinian Communities, http://www.ochaopt.org/documents/pages1-23_jerusalem_30july2007.pdf
- 100 Email interview med Product Manager hos Allegion, også kendt som Ingersoll Rand Security Technologies, 27/10/14; Ingersoll Rand, 2001: Full Testimony Transcript For Martin Huddart to Senate Subcommittee Report, <http://investor.shareholder.com/ir/releasedetail.cfm?ReleaseID=85470%20>
- 101 Filialer i bosættelser såsom Oranit, Katzin og Pisgat Zeev, Bank Leumi, <http://english.leumi.co.il/Articles/5328/>, Besøgt 28.10.14
- 102 The Marker: Jerusalem light rail operator abandoned, 8/6/09, <http://www.themarker.com/misc/1.530677>
- 103 School of Oriental and African Studies, University of London, 2009: UK economic links with Israeli settlements in occupied Palestinian territory, s. 55, 57 og 59, http://www.monabaker.com/documents/UK_companies_and_Israeli_settlements_SOAS_090210.pdf; PGGM, Statement Israeli trade banks, <https://www.pggm.nl/english/what-we-do/exclusions/Pages/>

- statement-Israelian-trade-banks.aspx; Who profit, 2013: Financing the Occupation Flash Report, s. 7-8, http://whoprofits.org/sites/default/files/banks_update_nov_2013.pdf
- 104 McClatchy: High-tech border crossing serves as monument to Mideast grid-lock, 17/5/07, http://www.mcclatchydc.com/2007/05/17/16243_high-tech-border-crossing-serves.html?rh=1; Military & Aerospace: L-3 Communications installs millimeter wave body-screening portals for enhanced security at entry-control checkpoints in Israel, 12/9/2007, <http://www.militaryaerospace.com/articles/2006/09/l-3-communications-installs-millimeter-wave-body-screening-portals-for-enhanced-security-at-entry-control-checkpoints-in-israel.html>
- 105 PGGM, Statement Israeli trade banks, <https://www.pggm.nl/english/what-we-do/exclusions/Pages/statement-Israelian-trade-banks.aspx>
- 106 Filialer i bosættelser såsom Alon Shvut and Karnei Shomron, Mizrahi bank, branch locator, <https://www.mizrahi-tefahot.co.il/he/Bank/Pages/branch-locator.aspx>, Besøgt 28.10.14; Who Profits, 2013: Financing the Occupation Flash Report, s. 8-10, http://whoprofits.org/sites/default/files/banks_update_nov_2013.pdf
- 107 European Security Research Programme, 2011: Security Co-operation between the EU and Israel, Briefing Paper, s. 8, http://www.voltairenet.org/IMG/pdf/European_Security_Research_Cooperation_with_Israel.pdf; Triodos Bank, 2011: The Double-edged Sword of Telecommunications, <https://www.triodos.com/en/investment-management/who-we-are/news/newsletter-sustainability-research/double-edged-sword-of-telecommunications/>; Ap4 Ethical council, 2010: Annual Report, s. 16, http://www.ap4.se/upload/Etikr%C3%A5det/Etikr%C3%A5det%20ENG/Ethical_council_annual%20report%202010.pdf
- 108 FN, 2012: Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in the Palestinian territories occupied since 1967, <http://unispal.un.org/unispal.nsf/1ce874ab1832a53e852570bb006dfaf6/4b2de5243ebce35685257aa200487927?OpenDocument>; Ap4 Ethical council, 2010: Annual Report, s. 17, http://www.ap4.se/upload/Etikr%C3%A5det/Etikr%C3%A5det%20ENG/Ethical_council_annual%20report%202010.pdf; Veolia, 2012: Statement to Business and Human Rights Ressource Centre, <http://business-humanrights.org/en/veolia-environnement-response-re-article-alleging-it-is-complicit-in-israels-violations-of-international-law>
- 109 FN, 2012: Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in the Palestinian territories occupied since 1967, <http://unispal.un.org/unispal.nsf/1ce874ab1832a53e852570bb006dfaf6/4b2de5243ebce35685257aa200487927?OpenDocument>
- 110 Veolia, 2012: Statement to Business and Human Rights Ressource Centre, <http://business-humanrights.org/en/veolia-environnement-response-re-article-alleging-it-is-complicit-in-israels-violations-of-international-law>; Who Profits: Confirmation from the Israeli Ministry of Environmental Protection: Veolia Still Owns the Tovlan Landfill, 17/11/13, <http://www.whoprofits.org/content/confirmation-israeli-ministry-environmental-protection-veolia-still-owns-tovlan-landfill>
- 111 Nordea, eksklusionsliste, besøgt 28.10.14, <http://esg.nordea.com/exclusion-list/>
- 112 Danske Bank, eksklusionsliste, besøgt 27.10.14, <https://www.danskebank.com/da-dk/CSR/Forretning/SRI/Pages/eksklusionsliste.aspx>
- 113 Pensam, udelukkelsesliste, besøgt 27.10.14, <https://www2.pensam.dk/om-pensam/PDFfiler/Investering/Pensam's%20udelukkelsesliste%20selskaber%20juni%202014.pdf>
- 114 Kristeligt Dagblad, 2014: København Kommune kritiseres for Israel-boycot. <http://www.kristeligt-dagblad.dk/danmark/2014-06-21/k%C3%B8benhavns-kommune-kritiseres-israel-boycot>
- 115 Se bilag A for Københavns Kommunes politik for etiske investeringer
- 116 Nordea, eksklusionsliste, besøgt 28.10.14, <http://esg.nordea.com/exclusion-list/>
- 117 Danske Bank, eksklusionsliste, besøgt 27.10.14, <https://www.danskebank.com/da-dk/CSR/Forretning/SRI/Pages/eksklusionsliste.aspx>
- 118 Danske Bank, eksklusionsliste, besøgt 27.10.14, <https://www.danskebank.com/da-dk/CSR/Forretning/SRI/Pages/eksklusionsliste.aspx>
- 119 Nordea, eksklusionsliste, besøgt 28.10.14, <http://esg.nordea.com/exclusion-list/>
- 120 Se bilag B for investeringsforeningernes politik for etiske investeringer
- 121 UN OCHA 2012: s. 11, http://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_springs_report_march_2012_english.pdf
- 122 UN OCHA 2012: s. 11, http://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_springs_report_march_2012_english.pdf; Reuters 2011, <http://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/West-Bank-settlements-open-gates-to-foreign-tourists>
- 123 Interview med turismeeksperter og -konsulent, adm. direktør ACA Travel & Tourism, Fadi Kattan, Danwatch 15/01/15. Ifølge Fadi Kattan er der årligt 2.066.000 turister, der besøger Vestbredden, men der er kun registreret 1.065.000 turistovernatninger i alt. Siden overnat-
- tende turister som hovedregel overnatter mere end én enkelt nat, konkluderer han, at størstedelen af turister kun tager på dagstur til Vestbredden. Se desuden: Julestemningen er udeblevet i Betlehem, Information 2014: <http://www.information.dk/519470>; Reuters 2014: Israeli settlements squeezing Palestinian tourism, officials say, <http://www.reuters.com/article/2014/12/12/mideast-west-bank-tourism-idUSL6N0TW12C20141212>
- 124 World Bank 2013: West Bank and Gaza – Area C and the Future of the Palestinian Economy, s. 24, http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2014/01/23/000442464_20140123122135/Rendered/PDF/AUS-29220REPLAC0EVISION0January02014.pdf
- 125 Interview med turismeeksperter og -konsulent, adm. direktør ACA Travel & Tourism, Fadi Kattan, Danwatch 15/01/15
- 126 "This would provide annual revenues of some USD 290 million and value added of about USD126 million, equivalent to 1 percent of 2011 Palestinian GDP", kilde: West Bank and Gaza – Area C and the Future of the Palestinian Economy, s. 24, <http://www.ft.dk/samling/20131/almdel/uru/bilag/220/1386652.pdf>
- 127 Tikva Travel: Storbyferie i Jerusalem, <http://www.tikva-travel.dk/storbyferie-i-jerusalem/>
- 128 Tikva Travel: Kataloget "Israel - Landbrugsfaglig turistrejse" kan downloades fra, <http://www.tikva-travel.dk/landbrugsfaglig-rejse-israel/>
- 129 Tikva Travel: Kataloget "Israel - Landbrugsfaglig turistrejse" kan downloades fra, <http://www.tikva-travel.dk/landbrugsfaglig-rejse-israel/>
- 130 Tikva Travel: Kataloget "Israel - Landbrugsfaglig turistrejse" kan downloades fra, <http://www.tikva-travel.dk/landbrugsfaglig-rejse-israel/>
- 131 Mail korrespondence med Tikva Travel, 20.01.2015
- 132 Som lå på Unitas Rejsers hjemmeside pr. 26.11.14, Unitas Rejser: Højskole dage i troens og kampens lande, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-med-rejseleder/1501936-israel-hoejskolerejse-26-feb-2015/>; Unitas Rejser: Rejse til Israel, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-paa-egen-haand/>; Unitas Rejser: Israel rundrejse med engelsktalende guide: Bibleland Tour med engelsktalende guide samt Highlights Tour m. engelsktalende guide3, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-med-engelsk-guide/israel-rundrejse-mengelsktalende-guide-22-marts-2015/>; Unitas Rejser: Israel – påskerejse til det bibelske land, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-med-rejseleder/1501936-israel-hoejskolerejse-26-feb-2015/>

- seleder/1501948-paaskerejse-til-det-bibelske-land-30mar15/; Unitas Rejser: Israel – klassisk rundrejse, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-med-rejseleder/1501949-klassisk-rundrejse-9maj15/>; Unitas Rejser: Pilgrimsrejse til Israel, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-med-rejseleder/1501633-pilgrim-lene-hoejholt-1maj15/>; Unitas Rejser: Præstestudierejse til Israel/Palæstina, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/sognerejser/studierejser-2013-2014/1501076-israel-visningstur-6-nov-2015/>; Unitas Rejser: Udflugter i Israel, <http://www.unitasrejser.dk/udflugter-i-israel/>; Unitas Rejser: Forlænget weekend i Israel, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-paa-egen-haand/forlaenget-weekend-i-israel/>; Unitas Rejser: Sognerejse til Israel, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/sognerejser/rejseforslag/sognerejse-til-israel/>; Unitas Rejser: Sognerejse på Jesus Trail, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/sognerejser/rejseforslag/sognerejse-paa-jesus-trail/>; Unitas Rejser: Skolerejse til Jerusalem, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/skolerejse/storby/jerusalem/>
- 133 Unitas Rejser: Højskoledage i troens og kampens lande, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-med-rejseleder/1501936-israel-hoejskolerejse-26-feb-2015/>; Unitas Rejser: Israel – påskerejse til det bibelske land, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-med-rejseleder/1501948-paaskerejse-til-det-bibelske-land-30mar15/>; Præstestudierejse til Israel/Palæstina, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/sognerejser/studierejser-2013-2014/1501076-israel-visningstur-6-nov-2015/>; Unitas Rejser: Sognerejse til Israel, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/sognerejser/rejseforslag/sognerejse-til-israel/>; Unitas Rejser: Sognerejse på Jesus Trail, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/sognerejser/rejseforslag/sognerejse-paa-jesus-trail/>
- 134 Unitas Rejser: Rejse til Israel, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-paa-egen-haand/>; Unitas Rejser: Forlænget weekend i Israel, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-paa-egen-haand/forlaenget-weekend-i-israel/>; Unitas Rejser: Højskoledage i troens og kampens lande, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-med-rejseleder/1501936-israel-hoejskolerejse-26-feb-2015/>; Unitas Rejser: Sognerejse til Israel, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/sognerejser/rejseforslag/sognerejse-til-israel/>; Unitas Rejser: Sognerejse på Jesus Trail, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/sognerejser/rejseforslag/sognerejse-paa-jesus-trail/>; Unitas Rejser: Skolerejse til Jerusalem, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/skolerejse/storby/jerusalem/>
- 135 Unitas Rejser: Israel rundrejse med engelsktalende guide - Highlights Tour m. engelsktalende guide, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-med-engelsk-guide/israel-rundrejse-mengelsktalende-guide-22-marts-2015/>; Unitas Rejser: Pilgrimsrejse til Israel, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-med-rejseleder/1501633-pilgrim-lene-hoejholt-1maj15/>; Unitas Rejser: Oplevelser i Israel, <http://www.unitasrejser.dk/oplevelser-i-israel/>; Unitas Rejser: Udflugter i Israel, <http://www.unitasrejser.dk/udflugter-i-israel/>; Unitas Rejser: Sognerejse til Israel, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/sognerejser/rejseforslag/sognerejse-til-israel/>; Unitas Rejser: Skolerejse til Jerusalem, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/skolerejse/storby/jerusalem/>
- 136 Unitas Rejser: Rejse til Israel, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-paa-egen-haand/>; Unitas Rejser: Sognerejse på Jesus Trail, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/sognerejser/rejseforslag/sognerejse-paa-jesus-trail/>; Unitas Rejser: Pilgrimsrejse til Israel, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-med-rejseleder/1501633-pilgrim-lene-hoejholt-1maj15/>; Unitas Rejser: Israel – klassisk rundrejse, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-med-rejseleder/1501949-klassisk-rundrejse-9maj15/>; Unitas Rejser: Israel – Familierejse, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-med-rejseleder/1501952-israel-familierrejse-10-okt-2015/>; Unitas Rejser: Præstestudierejse til Israel/Palæstina, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/sognerejser/studierejser-2013-2014/1501076-israel-visningstur-6-nov-2015/>
- 137 Bibleland Tour med engelsktalende guide, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-med-engelsk-guide/israel-rundrejse-mengelsktalende-guide-22-marts-2015/>; Unitas Rejser: Pilgrimsrejse til Israel, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-med-rejseleder/1501633-pilgrim-lene-hoejholt-1maj15/>; Unitas Rejser: Israel – Familierejse, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-med-rejseleder/1501952-israel-familierrejse-10-okt-2015/>
- 138 Unitas Rejser: Højskoledage i troens og kampens lande, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-med-rejseleder/1501936-israel-hoejskolerejse-26-feb-2015/>
- 139 Unitas Rejser: Oplevelser i Israel, <http://www.unitasrejser.dk/oplevelser-i-israel/>
- Haaretz, 2012: Mount Hermon's pure snow can't hide Israel's dark past, <http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/mount-hermon-s-pure-snow-can-t-hide-israel-s-dark-past-1.412383>
- 140 Unitas Rejser: Flyv og Kør selv i Israel, (<http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-paa-egen-haand/flyv-og-koer-selv-i-israel/>)
- 141 Unitas Rejser: Flyv og Kør selv i Israel, <http://www.unitasrejser.dk/rejsemaal/mellemoesten/israel/ferierejser-paa-egen-haand/flyv-og-koer-selv-i-israel/>
- 142 Kibbutz Hotels Chain, <http://www.kibbutz.co.il/>
- 143 Mail korrespondence med Unitas Travel, 20/1/15
- 144 Bravo Tours: Vinterkatalog 2014, <http://www.bravotours.dk/kataloger/?intcid=501>; <http://ipaper.ipapercms.dk/BravoTours/Vinterkatalog20142015/>
- 145 Bravo Tours: Vinterkatalog 2014, <http://www.bravotours.dk/kataloger/?intcid=501>; <http://ipaper.ipapercms.dk/BravoTours/Vinterkatalog20142015/>; Bravo Tours: Oplevelser i Israel, <http://www.bravotours.dk/rejsemaal/israel-oplevelser/>
- 146 Bravo Tours: Vinterkatalog 2014, <http://www.bravotours.dk/kataloger/?intcid=501>; <http://ipaper.ipapercms.dk/BravoTours/Vinterkatalog20142015/>
- 147 Bravo Tours Vinterkatalog 2013-2014, s. 81, <http://issuu.com/primergroup/docs/v13-katalog1>; Bravo Tours Vinterkatalog 2012-2013, s. 33, http://issuu.com/primergroup/docs/vinterkatalog_2012_2013_ver1
- 148 Mail korrespondence med Bravo tours, 20/1/15
- 149 Albatros Travel: Albatros' Israel, <http://www.albatros-travel.dk/rejser/albatros-israel/>; Fuldt program for "Albatros' Israel" kan downloades fra, <http://www.albatros-travel.dk/rejser/albatros-israel/#dagsprogram>; Samlet katalog for Albatros Travels rejser, <http://issuu.com/clausengrafisk/docs/rejsemagasin-2014-dk?e=9155693/7244616>
- 150 Albatros Travel: Landeprofil, Israel, <http://www.albatros-travel.dk/destinationer/mellemoesten/israel>
- 151 Kilroy Travels: Rejser til Israel – en klassiker i Mellemøsten, <http://travels.kilroy.dk/destinationer/mellemosten/israel/>; Kilroy Travels: Destination: Mellemøsten, <http://travels.kilroy.dk/destinationer/mellemosten>
- 152 Kilroy Travels: Israel Explorer – 8 dage, <http://travels.kilroy.dk/tour/israel-explorer/44400/18827/>; Kilroy Travels: High-

- lights of Israel, <http://travels.kilroy.dk/tour/highlights-of-israel/26787/16392>
- 153 Kilroy Travels: Top-5 Juledestinationer, <http://travels.kilroy.dk/rejsenyheder/2013/12/top-5-juledestinationer>
- 154 Risskov Travel Partner: Oversøisk katalog 2014, <http://www.e-pages.dk/risskov/10/>; Risskov Travel Partner: Israel før og nu, <http://www.risskov.com/oversoeiske-rundrejser/verden/israel/israel-foer-og-nu/>
- 155 Risskov Travel Partner: Israel & Jordan, <http://www.risskov.com/oversoeiske-rundrejser/verden/israel/israel-jordan/>
- 156 Risskov Travel Partner: Israel med dansk rejseleder, <http://www.risskov.com/oversoeiske-rundrejser/verden/israel/>
- 157 Strobel Travel: Israel, Jordan, Ægypten, http://tmcomponents.travelmarket.com/modules/TM_Attachbank2/upload/61/Israelsamletlow.pdf; Strobel Travel: Klassisk rundrejse i Israel, http://tmcomponents.travelmarket.com/modules/TM_Attachbank2/upload/61/Israelprogramsnadag.pdf
- 158 Strobel Travel: Israel, <http://www.strobel.dk/israel/israel-kibbutz>
- 159 Strobel Travel: Klassisk rundrejse i Israel, http://tmcomponents.travelmarket.com/modules/TM_Attachbank2/upload/61/Israelprogramsnadag.pdf
- 160 Mail korrespondence med Strobel Travel, 22/1/15
- 161 DRF's Etske Regelsæt , 2006: bilag 1, 2, http://www.travelassoc.dk/files/etisk_regelsaet_2006/drfs_etiske_regelsaet_vedtaget_2006.pdf
- 162 DRF's Etske Regelsæt , 2006: bilag 2, 1, http://www.travelassoc.dk/files/etisk_regelsaet_2006/drfs_etiske_regelsaet_vedtaget_2006.pdf
- 163 DRF, 2013: Rejsebranchen tiltræder global aftale om bæredygtighed, http://www.travelassoc.dk/files/pressemeddelelser/07112013_pressemeddelelse_rejsebranchen_tiltraeder_global_aftale_om_baeredygtighed.pdf
- 164 Global Code of Ethics for Tourism, 1999, art. 1, 2. (egen oversættelse), <http://dtxq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/docpdf/gcetbrochureglobalcodeen.pdf>
- 165 Global Code of Ethics for Tourism, 1999, art. 4, 2. (egen oversættelse), <http://dtxq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/docpdf/gcetbrochureglobalcodeen.pdf>
- 166 Global Code of Ethics for Tourism, 1999, art. 2, 2. (egen oversættelse), <http://dtxq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/docpdf/gcetbrochureglobalcodeen.pdf>
- 167 Global Code of Ethics for Tourism, 1999, art. 6, 1. (egen oversættelse), <http://dtxq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/docpdf/gcetbrochureglobalcodeen.pdf>
- 168 Office of the High Commissioner for Human Rights, 2014: Statement on the implications of the Guiding Principles on Business and Human Rights in the context of Israeli settlements in the Occupied Palestinian Territory, <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/OPTStatement6June2014.pdf>
- 169 Office of the High Commissioner for Human Rights, 2014: Statement on the implications of the Guiding Principles on Business and Human Rights in the context of Israeli settlements in the Occupied Palestinian Territory, s. 11, <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/OPTStatement6June2014.pdf>
- 170 UN Guiding Principles on Businesses and Human Rights: 11. princip, http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf?v=1392752313000/_jcr:system/jcr:versionstorage/12/52/13/125213a0-e4bc-4a15-bb96-9930bb8fb6a1/1.3/jcr:frozennode
- 171 Office of the High Commissioner for Human Rights, 2014: Statement on the implications of the Guiding Principles on Business and Human Rights in the context of Israeli settlements in the Occupied Palestinian Territory, s. 11, <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/OPTStatement6June2014.pdf>
- 172 Lov om markedsføring, 2012, § 1 <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=158302>
- 173 Interview med Anne-Dorte Bruun Nielsen 19/01/15
- 174 Lov om markedsføring, 2012, § 3, <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=158302>
- 175 Lov om markedsføring, 2012, § 3 stk. 2, stk. 3, <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=158302>
- 176 Lov om markedsføring, 2012, § 12 a., <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=158302>
- 177 Albatros' CSR policy, <http://www.albatros-travel.dk/om-albatros/albatros-csr-policy>
- 178 Albatros' CSR-manifest, <http://www.albatros-travel.dk/om-albatros/albatros-csr-manifest>
- 179 Albatros' ti råd til at rejse med hjerte, hjerne og holdning, <http://www.albatros-travel.dk/om-albatros/albatros-10-rad-til-at-rejse-med-hjerte-hjerne-og-holdning>
- 180 Albatros' CSR politik, <http://www.albatros-travel.dk/om-albatros/albatros-csr-policy>
- 181 Egen oversættelse, Kilroys CSR-strategi, <http://www.kilroy.dk/om-kilroy/virksomhedsinformation/policies?lm>
- 182 Kilroys CSR-strategi CSR-strategi, <http://www.kilroy.dk/om-kilroy/virksomhedsinformation/policies?lm>
- 183 Unitas' etiske regelsæt, <http://www.unitasrejser.dk/om-unitas-rejser/etisk-regelsaet/>
- 184 Unitas' etiske regelsæt, <http://www.unitasrejser.dk/om-unitas-rejser/etisk-regelsaet/>
- 185 Risskov - vores mission og vision, <http://www.risskov.com/om-risskov/risskov-travel-partner/vores-mission-vision/>
- 186 Om Strobel Travel, <http://www.strobel.dk/diverse/om-strobel-travel>